

ALDE FRYSKE TSJERKEN

nr. 6 juni 2012

States en kerken: Marssum als voorbeeld
Religie en politiek op de Friese 'edele state' rond 1650
De kerk van Augsbuurt

In dit nummer

In dit nummer

Alde Fryske Tsjerken

opvolger van 'Keppelstok'

nr. 6 juni 2012

ISSN 2210-7657

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Opgericht 9 september 1970

Dagelijks bestuur en directie

Drs. J. Kersbergen, voorzitter

Ir. J.D. Niemeijer, secretaris

E. Hidding RA, penningmeester

Drs. H. T. Algra

Drs. J.-M. Postma

G.A. Bakker, directeur

Adres

Postbus 137

8900 AC Leeuwarden

Bezoekadres: Emmakade 59

Tel: 058-2139666

E-mail: info@aldefrysketsjerk.nl

Frieslandbank nr. 29.81.00.703

ING: 22.07.600

Donateurschap

Minimaal per jaar € 17,50

Opzegging vóór 1 november.

Redactie

Dr. R. Steensma, voorzitter

Drs. L. Dijkstra, secretaris

Drs. H.T. Algra

Dr. J.E.A. Kroesen

Dr. H. Nijdam

Redactieadres

Postbus 137

8900 AC Leeuwarden

E-mail: louw.dijkstra@hetnet.nl

Vormgeving en opmaak:

Martha Kalma, Leeuwarden

Robert Seton, Leeuwarden

1

YME KUIPER

Mannen van eer en vrouwen
met reputatie

*Religie en politiek op
de Friese 'edele state' rond 1650*

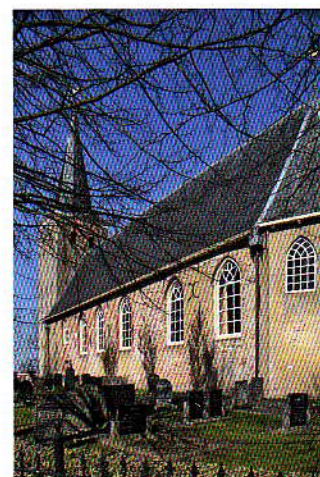

10

REGNERUS STEENSMA

De kerk in Marssum

*Boeiende bouwgeschiedenis en
monumentale inrichting*

11

Stichtingnieuws

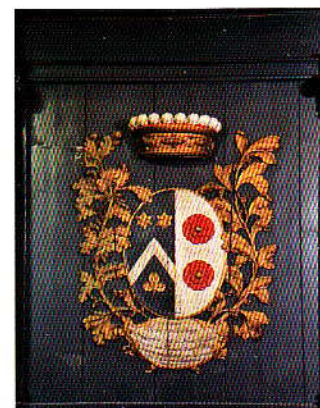

25

TAEKE VAN POPTA

De kerk van Augsbuurt

Bescheiden kerk met boeiend verleden

Foto's REGNERUS STEENSMA, tenzij anders vermeld

Foto voorzijde: Interieur kerk Marssum

YME KUIPER

Mannen van eer en vrouwen met reputatie

Religie en politiek op de Friese
'edele state' rond 1650

Dorpsilhouet van Marssum, links het Poptaslot en rechts de kerk met op de voorgrond het gasthuis.

'Ick adt mit catolijke edelluyden'. Het is een opvallend zinnetje dat regelmatig opduikt in de dagboeken van de Friese stadhouder Willem Frederik (1613-1664). Vanaf 1643 tot 1652 hield de toen nog ongehuwde graaf Van Nassau deze dagboeken bij. Steeds komt daarin ook zijn calvinistische opvoeding en inborst duidelijk naar voren. In 1652 zou Willem Frederik trouwen met zijn ruim twintig jaar jongere nicht Albertine Agnes van Oranje (1634-1696), dochter en zuster van respectievelijk de Hollandse stadhouders Frederik Hendrik en Willem II.

De uitgave van dit egodocument in 1995 kreeg veel aandacht onder historici en vormde de basis voor zowel een mooie biografie over deze stadhouder als een goede monografie over de door hem bedreven politieke patronage. Ook lenen de dagboeken zich uitstekend om de specifieke cultuur van de groep die daarin zo'n prominente rol speelt, de adel, nader te belichten. Dat geldt in het bijzonder voor de wooncultuur van die adel, juist ook in relatie tot politiek en religie. Wie de politieke cultuur in Friesland in de Gouden Eeuw wil belichten, kan moeilijk om het stempel heen dat de adel daarop heeft gezet, met name toen de Republiek nog in oorlog verkeerde met Spanje. En datzelfde geldt voor nog twee intrigerende thema's die opgesloten liggen in dit egodocument: cercultuur én de verhouding tussen het protestantse en katholieke deel binnen de adel.

DE 'EDELE STATEN'

Uit het werk van de Friese geschiedschrijver en hoogleraar Pier Winsemius (1586-1644) weten we dat het Friese platteland in 1622 ongeveer 180 'edele staten' rijk was. Ook steden als Leeuwarden en Franeker herbergden nog een aantal van oudsher adellijke huizen. Zelf

woonde Winsemius een tijd op het befaamde Sjaerdaslot in Franeker. Wie de kaart uit zijn boek over de Friese geschiedenis erbij pakt, ziet dat deze aanzienlijke huizen nagenoeg allemaal in het noorden en westen van de provincie stonden en nauwelijks voorkwamen in het zuidoosten ervan. Toen in 1636 een Frans diplomatiek gezelschap door het noorden van Friesland reisde, viel het de gezantschapssecretaris Ogier onmiddellijk op hoeveel 'kerken met hoge torens' maar ook 'lieflijke landhuizen'

Dorpsleven tussen state en kerk Marssum als model

Wie op de snelweg van Leeuwarden naar Harlingen rijdt, ziet aan de rechterkant het silhouet van Marssum. Dominant in het dorpsbeeld zijn twee torens. Links de toren met ui-vormige bekroning van het Poptaslot en rechts de toren met spits van de kerk. Ze verwijzen naar de twee polen die eeuwenlang letterlijk en figuurlijk het leven in het dorp beheersten. Het wereldlijk gezag op de state en het kerkelijke in het godshuis. In veel Friese dorpen stonden vroeger adellijke states, in 1622 ongeveer 180. Het overgrote deel is verdwenen. Vooral in de negentiende eeuw zijn vele afgebroken. Een belangrijke oorzaak was dat de landadel veranderde in een notablenelite die er de voorkeur aangaf om in de steden te wonen.

Een van de best bewaarde states is Heringastate of Poptaslot in Marssum. De bewoners, de Van Eysinga's en de Heringa's, speelden eeuwenlang een belangrijke rol in het dorp en de provincie. De wisselwerking met de kerk vindt zijn weerslag in herenbanken en de grafstenen. Anderzijds vinden we in de state de beeltenissen van Geloof, Hoop, Liefde, Waarheid en Standvastigheid, voorstellingen die we elders in kerken op diverse preekstoelen aantreffen, bijvoorbeeld in Beers. Marssum is zo het model van de situatie op veel Friese dorpen tussen 1600 en 1800.

(‘stevig gebouwde hoven van adellijke personen’) hij daar aantrof. Het leek hem dat zulke huizen in andere provincies van de Republiek veel minder talrijk waren. In het bijzonder het bezoek van Ogier aan het atelier van de schilder Wybrand de Geest in Leeuwarden is vaak aangehaald in de (kunsthistorische) literatuur. De Geest vertelde de katholieke Fransman in vertrouwen dat hij zelf ook praktiserend katholiek was. Ja, de provincie telde nog veel katholieke adel, maar deze voornamen families durfden daar niet recht voor uit te komen, bang als ze waren dat hun bezittingen verbeurd werden verklaard.

BEWONING VAN DE STATE

Wie Willem Frederiks dagboeken speciaal leest met het oog op het leven op de Friese ‘edele staten’ moet het opvallen dat de huizen van adellijke families op het platteland – van de oudere uit de stinzen voortgekomen staten tot en met ingrijpend verbouwde staten en enkele nieuw opgetrokken huizen – nog in de jaren 1640 stuk voor stuk permanent werden bewoond. Zo vermeldt Willem Frederik regelmatig dat hij in strenge winters ontvangen werd op adellijke huizen. Hier dient zich het probleem aan in hoeverre het wel juist is om al rond het midden van de zeventiende eeuw voor de adel te spreken over een ‘leven naar de seizoenen’: ‘s winters in de stad, ‘s zomers op het platteland. Zeker, er waren veel aristocratische families die ook een huis bezaten (of huurden) in Leeuwarden, maar dat had alles te maken met het gegeven dat deze stad, al vanaf de zestiende eeuw, steeds sterker het politieke, bestuurlijke en juridische centrum van het gewest was geworden.

Ook in de winter woonde de adel op het platteland, in zijn eigen grietenijen en dorpen. Op dit platteland lag immers de basis van zijn machtspositie in Friesland,

De poort van het Poptaslot. Bouw waarschijnlijk in het begin van de 16de eeuw. De gevel dateert uit 1631

vandaar dat deze ‘mannen van eer’ hun staten en landhuizen koesterden. Ook *rites de passage*, als die van doop, trouwen en begraven hoorden bij het bestaan op ‘de edele staten’, evenals het lokale kerkelijk leven. Zo vierde de adel in winter en zomer meerdaagse bruiloften op zijn huizen. Wie het begrip ‘buitenplaats’ in de Fries-adellijke context van het midden van de zeventiende eeuw wil gaan gebruiken, zegt eigenlijk niet meer dan ‘buiten Leeuwarden’ wonen, dus op het platteland.

Schilderij van Heringa-State, toegeschreven aan Emanuel Murant, ca. 1687. Links de kerk met de vroegere zadeldaktoeren (met dank aan mr. B. van Haersma Buma) Foto Peter Popken

Zuid- en oostzijde van het Poptaslot met op de achtergrond de kerk

WOONCULTUUR

Al is uit verspreide kunst- en architectuurhistorische literatuur bekend dat internationale modes invloed hadden op de bouw en verbouw van aanzienlijke huizen, inclusief hun interieur, het blijft zaak deze modes te bezien in hun inbedding in een adellijke, zo men wil, aristocratische wooncultuur.

Hierin ligt een opmerkelijk verschil met de situatie in Holland in de Gouden Eeuw. Dat geldt niet zozeer voor

de wooncultuur van de weinig talrijke Hollandse adel uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, maar wel voor die van de kapitaalkrachtige regenten en kooplieden uit bijvoorbeeld Amsterdam. De opkomst en populariteit van de Hollandse buitenplaatscultuur van de Gouden Eeuw had veel meer te maken met relatief snel verworven rijkdom in overzeese handel en het zich onttrekken aan het drukke stadsleven om zich buiten te ontspannen en te vermaaken. Niet dat de aspecten nieuwe rijkdom en vermaak in Friesland geheel ontbraken, maar gegeven het politieke systeem met stemdragend bezit ten plattelande bleef het wonen aldaar voor de adel functioneel en strategisch van belang. Daar komt bij dat het bezit van een 'eделе state' nauw verbonden was met familiegevoelens, die zich in de loop van de eeuwen wel hadden gevoegd naar veranderde staatkundige verhoudingen, maar nog altijd sterk vervlochten waren met bepaalde rechtsvormen rond eigendom en vererving van huizen, boerderijen en landerijen zoals prelegaat ('voordeel', 'forndeel'), het collatierecht, of fideicommis en naastingsrecht ('niaar').

Pas in de late zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw zal deze dominante adellijke wooncultuur langzamerhand opgaan in een nieuwe aristocratiserende wooncultuur met het accent op het tijdelijk verblijf op buitenplaatsen ter ontspanning en vermaak. Zo verzezen er al in het midden van de zeventiende eeuw opvallende nieuwe huizen in classicistische trant als Crackstate te Heerenveen en Jongestalsstate te Hallum. Zij waren echter bedoeld voor permanente bewoning en moesten als het ware de bereikte hogere status van hun voorname, onder edelen verkerende eigenaars uitdrukken. In de zomer van 1649 noteerde Willem Frederik in zijn dagboek: 'Des saterdachs naer het Heerenfehn geweest, de Heer Krack sijn huys gesien, dat heel fray

Poptaslot, gebouwd tussen 1515 en 1525. In 1631 werd de ingangstoren toegevoegd in opdracht van Tjalling van Eysinga

iss, kostelijk, gemakkelijk en sterck.' Het bezoek eindigde – vanwege een bij de maaltijd aanwezige hond – in een ternauwernood verhinderd treffen tussen de heren, want degens en messen waren al getrokken. Uit andere bron weten we dat grietman Crack 21.750 caroligulden had betaald voor zijn nieuwe, in Hollandse stijl opgetrokken huis. Raadsheer Jongestall had de stadhouder een keer laten weten dat zijn edele vrouw (Margaretha van Haren) vond dat hij te weinig op bezoek kwam in hun huis te Hallum.

HET POPTASLOT

Wat illustreert de overgang van een wooncultuur die gekoppeld was aan machtsbasis en familiegoed, naar één waarin ontspanning centraal stond, beter dan de aloude Heringastate in Marssum die na 1687 Poptaslot werd? Al in de vroege zestiende eeuw was hier op de plaats van een eerdere stins een state met bijbehorende boerderij opgetrokken. Het grondpatroon van dat huis is nu nog altijd herkenbaar in het huidige Poptaslot. In de loop der tijd is de state verschillende malen verbouwd. De laatste ingrijpende verbouwing dateert uit 1907.

Heel opvallend voor de bezoeker uit de vroege zeventiende eeuw was de nu nog altijd aanwezige traptoren aan de voorzijde van het gebouw, dat ooit via een brug toegankelijk was. In 1631 liet de toenmalige eigenaar jonker Tjalling van Eysinga (1596-1653) de brug verwijderen. Wat hij vooral beoogde was zijn state te verfraaien door onder andere het poortgebouw en het zaal in

maniëristische stijl te laten ornamenteren. Eigenlijk was dit een soort archaïsering, want het maniërisme raakte toen al in onbruik. Zo kreeg de haard in het zaal aan beide kanten vrouwenfiguren, sculpturen van zandsteen, die Waarheid en Standvastigheid voorstelden. De deurpartij van het zaal werd voorzien van de beeltenissen van Hoop, Geloof en Liefde. En op de schouw kwamen Latijnse teksten van Seneca en Ovidius te staan, waarin de gedachte van de vergankelijkheid van het aardse bestaan van de mens was verwoord.

Tot zijn dood in 1653 bleef deze Eysinga, sinds 1639 grietman van Menaldumadeel, op de state wonen. Pas in 1640 deed hij belijdenis in de gereformeerde kerk van Marssum. De Eysinga's voelden zich een echt protestants geslacht. Al in het begin van de Opstand hadden zij gekozen voor het calvinisme. Tjalling's vader heette eveneens Tjalling en was getrouwd met Womck Heringa. Deze rechtsgeleerde was in 1601 grietman van diezelfde grietenij geworden, maar twee jaar later overleed hij al. Womck's zuster Foockel trouwde met Tjalling's broer Pieter, de latere grietman van Rauwerderhem. Dit echtpaar Eysinga-Heringa woonde op Jongemastate te Rauwerd. Moeder Womck was in 1596, na de bevalling van Tjalling (en zijn jong overleden tweelingbroer Aede), in het kraambad gestorven.

In de literatuur staat vermeld dat Tjalling Tjalling's van Eysinga in 1603 Heringastate erfde. Vermoedelijk bleef hij daar als kind wonen, samen met zijn stiefmoeder Luts van Dekema, de tweede echtgenote van vader

De grote zaal die Tjalling II van Eysinga in 1631 liet verfraaien door de plaatsing van zandstenen sculpturen rond de haard en de ingang

Beeldhouwwerk rond de haard met links de Standvastigheid, een vrouw met pilaar, en rechts de Voorzichtigheid, een vrouw met slang. De beeldhouwer is niet bekend

Beeldhouwwerk rond de ingang met boven de Liefde, een vrouw met kinderen, links het Geloof, een vrouw met kruis en bijbel, en rechts de Hoop, een vrouw met duif

Tjalling, en zijn halfzuster Hylck van Eysinga. Luts stamde uit een katholieke familie. Haar in de letteren gepromoveerde vader Sicke daarentegen was protestant en gedeputeerde staat van Friesland geworden. Die functie had hij nog in de vroege jaren 1620. Tjallings halfzuster Hylck zou in 1623 haar neef Frans van Eysinga (van Eysingastate te Oenkerk) trouwen; hij zou lange tijd grietman van Tietjerksteradeel blijven. Hun bruiloft werd op Heringastate gevierd en Wybrand de Geest maakte van hen in 1634 fraaie portretten in luxe kledij.

Tjalling Tjallings trouwde zelf in 1620 met een juffer Eets van Hiddema (overleden in 1667), bij wie hij tien kinderen zou krijgen. Zes van hen overleden heel jong en werden in de jaren tussen 1626 en 1633 begraven in de kerk van Marssum. Hun oudste zoon Tjalling was in 1620 te Marssum gedoopt. Dat wijst erop dat het paar Eysinga-Hiddema vermoedelijk vanaf circa 1620 op Heringastate woonde. Ook hadden zij in 1631 een huis te Leeuwarden in de Grote Kerkstraat gekocht (voor 7000 gulden). Alleen de dochters Aeltje (gedoopt in 1622) en Anna (1633) zouden hun ouders overleven. Nadat de ongehuwd gebleven Anna als laatste was overleden verkochten de erfgenamen, onder wie kinderen van haar

zuster Aeltje, in 1687 de Heringastate cum annexis aan dr. Henricus Popta (1635-1712) uit Leeuwarden.

Popta, een gefortuneerde advocaat aan het Hof van Friesland, had daarnaast ook nog een lucratieve functie als schrijver van een compagnie bekleed. Naar het schijnt leefde hij zuinig. Hij was een belijdend lid van de gereformeerde kerk en niet doopsgezind, zoals de oudere literatuur soms vermeldt. Wel schonk hij bij zijn dood een flink legaat aan de armen van de doopsgezinde gemeente in Leeuwarden, waarvan zijn vader lid was geweest. Doopsgezinden, zo schreef Popta letterlijk in zijn testament, waren oprechte, trouwhartige en welmenende mensen voor 'de welvaart ende welstand van ons vaderland'. Het befaamde Popta-zilver dat hij naliet was vermoedelijk ooit eigendom van Anna van Eysinga. In de kerk van Marssum staat nog wel een herenbank die zij in 1671 met haar naam en alliantiewapens had laten versieren. Popta woonde in de zomer op zijn state en was ook eigenaar van een schilderij van de state (wel toegeschreven aan Emanuel Murant), dat hij in zijn huis te Leeuwarden had hangen. De rest is geschiedenis – tenminste voor dit verhaal.

Tjalling I van Eysinga (1563-1603)

DE 'EYSINGANI' EN DE 'ALUVANI'

Uit het dagboek van Willem Frederik blijkt dat, zoals hij ze zelf aanduidt, de 'Eysingani' en de 'Aluvani' in de jaren 1640 de twee machtigste clans waren onder de Friese plattelandsaristocratie. Om hun macht als voor het leven benoemde grietman, jaarlijks gekozen volmacht voor de Friese Statenvergadering, lid van Gedeputeerde Staten, raadsheer in het Hof van Friesland en hoge militaire functies en lucratieve politieke ambten te bestendigen, werden door leden van beide clans alle middelen uit de kast gehaald.

Ook de huwelijkspolitiek, door Willem Frederik 'poligamia' genoemd, werd daarvoor ingezet. Vandaar dat er in die tijd relatief veel Eysinga's met Eysinga's en Aylva's met Aylva's trouwden. Een enkele maal was het strategisch aantrekkelijk beide families aan elkaar te koppelen. Zo huwde dochter Lisk van het al genoemde paar Hylck en Frans Eysinga in 1650 een kapitein Aylva, die het jaar daarvoor door Willem Frederik aan een compagnie was geholpen. Maar meestal stonden de Aylva's en Eysinga's in de Friese politieke arena's van Statenvergadering en Gedeputeerde Staten tegenover elkaar. Zelfs broers en neven binnen de clans konden overhoop liggen. Het is hier niet de plaats dit ragfijne politieke spel verder uit te pluizen. Maar de onderlinge verdeeldheid van de Friese adel in twee van de vier kwartieren van het gewest (Oostergo en Westergo) gaf Willem Frederik alle kans om zijn invloed op de Friese politiek te vergroten, mede omdat de volmachten in de twee overige kwartieren, die van de Steden en de Zevenwolden, vrijwel altijd op zijn hand waren. Politiek moet hier in heel brede zin worden opgevat, want zoals de dagboeken laten zien,

ging het hierbij ook om benoemingen van predikanten, bepalen van uitkomsten van processen, ja zelfs oplossen van huwelijksproblemen als een katholieke juffer het aanlegde met een protestantse jonker. Dat gebeurde met de erfdochter van de belangrijkste katholieke edelman in het gewest, Gerrolt van Juckema, eigenaar van de 'edele state' Cambuur bij Leeuwarden.

'TJALLING MARSUM'

Uit Willem Frederiks dagboek blijkt dat hij regelmatig op Heringastate kwam, terwijl Tjalling Eysinga 'van Marsum' ook vaak te gast was op het stadhoudelijk hof in Leeuwarden. In het dagboek duikt regelmatig nog een Tjalling Eysinga op, met de toevoeging 'van Raedt'. Met hem lag de stadhouder menigmaal overhoop in Gedeputeerde Staten. De stadhouder bezocht deze Eysinga nooit thuis in zijn grietenij. Dat had daarmee te maken dat deze Tjalling, grietman van Rauwerderhem, niet gehuwd was, maar op de aloude Bongastate bij Oosterend leefde met zijn bijzit Wypck Herckes, bij wie hij een dochter had. 'Tjalling Raedt' trad als clanhoofd op van de Eysingani die in 1649 vier grietmannen

Gang met portret en rouwbord van Henricus van Popta (1635-1712). Hij was advocaat in Leeuwarden en kocht Heringastate in 1687

Frans van Eysinga (1594-1661), schilderij uit 1634 door Wybrand de Geest. Foto Fries Museum

Hylck van Eysinga (1603-1652), schilderij uit 1634 door Wybrand de Geest. Foto Fries Museum

hadden in Oostergo en één in Westergo. Die laatste was 'Tjalling Marsum'. Hij was de enige Eysinga in het door de Aluvani geregisseeerde Westergo. Dat was lastig voor hem, temeer omdat hij grietman was in een grietenij waarin veel andere edellieden, inclusief katholieke, stemdragend bezit hadden. Elke winter zat Tjalling op zijn Heringastate in spanning of hij wel voldoende stemmen had om volmacht van Menaldumadeel te blijven in de Friese Staten.

Waarover praatten Willem Frederik en 'Tjalling Marsum'? Over wisselende politieke kansen en intriges, over kuiperij, over edelen die hun boeren beloofden dat ze geen belasting hoefden te betalen als ze maar op 'mijnheer' stemden. Soms ook over gereformeerde predikanten of katholieke edelen. De laatsten wilden een grietman wel aan stemmen helpen als deze er dan maar voor zorgde dat zij door hem werden gewaarschuwd als er onraad op komst was ten tijde van de uitvoering van diensten in hun huizen.

In de winter van 1649 (medio januari) vond op Heringastate het bruiloftsfeest plaats van Tjallings dochter Aeltje. Ze was zesentwintig en ging trouwen met haar één jaar oudere neef Frans van Eysinga van Jousma, die later grietman van Rauwerderhem en daarna van Leeuwarderadeel werd. Nadat de stadhouder in Leeuwarden tweemaal naar de kerk was geweest, reed hij op zondag naar Marssum: 'wel onthaelt, lustich geweest en gedanst tot vijf uur dess morgens toe, ick had passelijk gedroncken'. Die matige dronk was Willem Frederik al menigmaal van pas gekomen in zijn contacten met de adellijke heren en officieren. Zo noteerde hij in datzelfde jaar dat

hij op het 'Landtshuys was gekomen, alwaer eenige in 't Mindergetal [bestuurscollege] droncken waren'. Dingen op papier zetten lukte ze domweg niet meer.

Het feest op Heringastate duurde enkele dagen. Willem Frederik genoot er met volle teugen van, want in het vuur van de spelletjes kuste hij 'de juffers en de bourinnen'.

OMGANGSOECUME

In mei 1649 reisde Willem Frederik weer af voor een bruiloftsfeest. Deze keer op Liauckemastate te Sexbierum. Een opmerkelijke gebeurtenis voor die tijd: een calvinistische stadhouder die uitgebreid feest gaat vieren met katholieke edelen. 'Omgangsoecume' is dit wel genoemd. Terecht. Het ging om het huwelijk van Sophia Anna van Pipenpoy met Wytze van Cammingha, beide van katholieke huize. Zij verschilden aanmerkelijk in leeftijd: zij al ruim dertig en hij jong in de twintig. De slotvrouw was Sophia's moeder Jel van Liauckema, weduwe van de katholieke Zuid-Nederlandse edelman Van Pipenpoy, heer van Merchten. Deze was op de hand van de Oranjes geweest, maar Jels vader, Jarich van Liauckema (getrouwd met een Cammingha), had jarenlang in Spaanse dienst tegen de Republiek gestreden. Van hem is bekend dat hij tot aan zijn dood in 1642 menigmaal onderdak had geboden aan katholieke priesters op zijn state in Sexbierum. Iets wat Willem Frederik ongetwijfeld wist en Wybrand de Geest eigenlijk ook geweten moet hebben. Een maand voor zijn bruiloft had de jonge Cammingha, die een militaire loopbaan ambieerde, de stadhouder op zijn Leeuwarder hof bezocht en hem uitgenodigd voor

De voorstelling van het Geloof op de keefkast met een crucifix, dus volgens de katholieke traditie

De voorstelling van het Geloof naast de ingang naar de protestantse traditie waarin Christus niet wordt afgebeeld op het kruis

de bruiloft op Liauckemastate. Opnieuw bleef Willem Frederik enkele dagen aanwezig en werd er 's avonds weer gedanst en gedronken 'tot den dach'.

Van Jels eigen bruiloft op Liauckemastate in 1616 (ten tijde van het Twaalfjarig bestand) zijn twee van de oorspronkelijk tien geschilderde voorstellingen bewaard gebleven. Op die manier krijgen we een indruk hoe bij zo'n adellijk bruiloftsfeest gegeten en gedanst werd. Dat zal er een generatie later niet heel veel anders zijn toegegaan. In 1650, het jaar na de bruiloft van haar enige dochter, overleed Jel van Liauckema. Weer twee jaren later werd de jonge Cammingha, vrijwel onder de ogen van zijn echtgenote en twee neefjes Cammingha, beestachtig vermoord na een kwestie van eer op de straatweg tussen Brussel en Mechelen door een adellijke bastaardzoon van de koning van Denemarken.

DE GEBROEDERS CAMSTRA

Niets beter dan de bruiloft op Liauckemastate in mei 1649 illustreert de vervlochtenheid van eer, reputatie, politiek en religie in het Friesland van stadhouder Willem Frederik en zijn adellijke omgeving. Wat bewoog Willem Frederik die bruiloft bij te wonen?

Toch niet alleen de aanwezigheid van adellijke juffers, want hij vrijde juist in die tijd heel wat af met zijn heimelijke adellijke vriendin Trees van Brederode. Er was meer dan dat. In de jaren 1640 wilden drie broers Camstra, katholieke edelen, via het Hof van Friesland revisie afdwingen van een vonnis uit een proces van 1618. Toen was Liauckemastate weer teruggegeven aan de al genoemde Jarich van Liauckema. Omdat Jarich een politieke balling was geworden, was indertijd een Camstra, gehuwd met een zuster van Jarich, op de state neergestreken. Uit de dagboeken blijkt dat zowel Jel van Liauckema en haar 'vrunden' (bijvoorbeeld de katholieke jonker Unia, woonachtig op Dekemastate te Jelsum en paardenleverancier van Willem Frederik) als de broers Camstra (van wie Homme, samen met zijn vrouw, de katholieke Eduarda van Juckema, op de fraaie Orxmastate te Menaldum woonde) regelmatig bij de stadhouder aanklopten om hem te winnen voor hun zaak. 'Mevrau Lyauckema' drong er in januari 1647 bij Willem Frederik op aan de knoop ten favoare van haar door te hakken. Dan kon haar dochter eindelijk gaan trouwen. De Camstra's, zo zei ze, wachtten min of meer op mevrouws dood om dan kansrijker te zijn.

Keefkast, ca. 1631, met onderaan op de kolommen Geloof, Hoop en Liefde

Deel van de tekst boven de bedstede op zolder: *Crist is voer ons ghestorven*. Het vervolg staat rechts: *daer doer hebbe wy ghenaede verworve*. De tekst dateert van ca. 1540, dus uit de katholieke tijd

In april 1647 was het eindelijk zover. Samen met acht andere rechters, onder wie Jongestal, werd uitspraak gedaan op de Kanselarij te Leeuwarden. De jongste raadsheer begon met zijn advies, daarna volgden de anderen naar senioriteit, en de stadhouder sloot de rij. Na viereneenhalf uur waren de heren er uit. Het vonnis van 1618 bleef gehandhaafd. Tot aan de afbraak in de negentiende eeuw bleef Liauckemastate in katholieke handen.

In het bijzonder Homme van Camstra voelde zich zwaar beledigd en liet dit de stadhouder weten door niet zijn hoed voor hem af te nemen. Homme draaide later weer bij. Wilde hij, nu het vrede was met Spanje, kans maken op een mooi ambt in Friesland, dan had hij de stadhouder nodig. Van die protestantse Eysinga's en Aylva's die als gedeputeerden hun besluitvorming met gebed openden, moest hij het niet hebben. Ook niet van Tjalling van Eysinga van Heringastate, want die klaagde altijd steen en been over de invloed van katholieke edelen in zijn grietenij. Het kan haast niet anders dan dat Willem Frederik de door hem aan zijn tafel genodigde 'catholijcke edelluyden', onder het genot van stevige kost en veel wijn, mooi liet praten over dit soort zaken.

Selectie van gebruikte bronnen en literatuur:

- Tresoar: Collectie Friesch Genootschap; Familiearchief Eysinga-Vegelin van Claerbergen; Huisarchief Liauckema.
- Herma M. van den Berg, 'Oude bouwkunst in Menaldumadeel', in: O. Santema en Y.N. Ypma (red.), *Skiednis fan Menameradiel* (Ljouwert 1972) 91-125.
- Herma M. van den Berg, 'Crack state, een Amsterdams buitenhuis op het Heerenveen', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* (1984) 1-22.
- W. Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland 1580-1650* (Hilversum/ Leeuwarden 1999).
- Luuc Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000).
- Yme Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum/ Leeuwarden 1999) 173-204.
- Harm J. Oldenhof, *In en om de schuilkerkjes van Noordelijk Westergo. Katholiek leven in Friesland's noordwestboek onder de Republiek* (1580-1795) (Assen 1967).
- J. Visser (red.), *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995).
- A. Wassenbergh, 'Reisindrucken van den Franschen Gezantschapssecretaris Charles Ogier uit Friesland en Groningen in het jaar 1636', *De Vrije Fries* 37 (1943) 162-171.
- A.W. Weissman, *Het gasthuis van Dr. Popta en Heringa State te Marssum* (z.pl. 1912).
- Chr. Schotanus, *Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt* (Franeker 1664).

Personalia: prof.dr. Yme Kuiper (y.b.kuiper@rug.nl), werkzaam bij Faculteit GG&GW van de RU Groningen; publiceert op terrein van elite- en religiegeschiedenis inzake Friesland vooral over aristocratie en doopsgezinden.

REGNERUS STEENSMA

De kerk in Marssum

*Boeiende bouwgeschiedenis
en monumentale inrichting*

Paneel in de Heeringabank met het alliantie-wapen en ANNA VAN EYSSINGA OP HEERINGA. Onder de andere wapens staat ANNO 1671

Verscheidene Friese kerken bezitten een fraaie inrichting met preckstoel en herenbanken. Vaak is het een zeer harmonieus geheel met een krachtige monumentale uitstraling. De inrichting van de kerk in Marssum spant in dezen de kroon. Ook is de bouwgeschiedenis van belang.

EEN BOEIENDE BOUWGESCHIEDENIS IN DRIE STADIA

De kerk van Marssum heeft een ingewikkelde maar ook boeiende bouwgeschiedenis, die in 1972 is ontrafeld door Herma van den Berg en Wiert Berghuis.¹ De kerk kwam in zijn huidige vorm tot stand in drie stadia en die vertegenwoordigen stuk voor stuk een belangrijke fase in de ontwikkeling van de middeleeuwse kerkbouw in Friesland.

De oudste fase is een tufstenen schip dat gebouwd werd in het begin van de twaalfde eeuw. Het is als romaans gebouw aan de noordzijde nog herkenbaar aan de kleine halfronde vensters en de halfronde ingang, alle later gedicht met baksteen. De muur heeft geen indeling met spaarvelden, wat wijst op een vroege ontstaanstijd, mogelijk reeds rond 1100. Ter vergelijking kan men denken aan de kerken in Roodkerk en Hegebeintum.

In de dertiende eeuw heeft men de tufstenen kerk oostwaarts verlengd met een bakstenen koor en westwaarts met een toren. Het smalle gotische venster in de noordmuur (nu gedicht) doet vermoeden dat deze uitbreiding plaatsvond rond 1250. Men had behoefte aan een kerk met een grotere koorpartij. Van den Berg acht het waarschijnlijk dat het koor van deze kerk tot de verbouw in de vijftiende eeuw boven het romaanse

schip uitstak. Zij baseert dit op een oude doorgang in de oostmuur van de toren naar een vroeger schip waarvan de zolder niet meer dan vijf meter boven het tegenwoordige vloerpeil lag. Indien er inderdaad sprake was van een hoger gotisch koor bij een lage romaanse kerk, is te denken aan de huidige situatie in Vries in Drenthe en Wadenoyen in de Betuwe.

De derde verbouwing vond plaats rond 1500 of in het eerste kwart van de zestiende eeuw. Toen werd het schip verhoogd, de zuidzijde bemetseld en de gehele ruimte met een gotisch tongewelf in hout overdekt. Dit spitsboogvormig schenkelgewelf met trekbalken en korbelen die voorzien zijn van gesneden sleutelstukken met peerkraalmotief, is een belangrijke aanwijzing voor de datering.² Aan de zuidzijde werden grote spitsboogvensters ingebroken voor meer licht. De tijd van het mystieke halfduister van het romaans was voorbij. Het muurgedeelte tussen het vierde en vijfde raam in de zuidmuur was een breed gesloten vlak, waarschijnlijk bestemd om er een preckstoel tegen te plaatsen. Aan de zuid- en oostzijde had de kerk nu een gotisch aanzien gekregen, te vergelijken met de kerk in Boksum.

Naderhand vonden nog enkele veranderingen plaats. In het derde kwart van de achttiende eeuw werd de oude koorsluiting afgebroken en vervangen door de huidige in kleine gele steen. Deze is vijfzijdig met smalle lisenen op de hoeken en gelet op de gotische gewelfvorm, waarschijnlijk een vervanging in oude vorm met nieuwe steen. Uit dezelfde tijd dateren de omlijstingen van de ingangen aan de noord- en zuidzijde van het schip met een korfboog boven de toegang onder een hoge spitsboognis.

Vervolg op pag. 19

¹ H.M. van den Berg, 'Oude bouwkunst in Menaldumadeel', in: O. Santema en Y.N. Ypma (red.), *Skiednis fan Menameradiel*, Ljouwert 1972, p. 91-125, hier p. 96-98; tekeningen W.J. Berghuis. Graag betuig ik mijn dank aan de heer Wiert J. Berghuis te Voorschoten voor zijn kritische opmerkingen bij mijn tekst.

² Ten onrechte dateert Stenvert dit gewelf op ca. 1750 (R. Stenvert e.a., *Monumenten in Nederland. Fryslân*, Zcist/Zwolle 2000, p.227).

Stichtingsnieuws

Voorzitter Van Sminia van de Stichting Praalgraf overhandigt een symbolische cheque ter waarde van € 70.000 aan voorzitter Kersbergen van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Foto Gerhard Bakker

Van het bestuur

FONDS ADELIIJK ERFGOED

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft op zaterdag 17 maart 2012 een speciaal fonds opgericht waarmee het onderhoud aan het adellijke erfgoed in Friese kerken bekostigd kan worden. Een eerste schenking aan dit fonds is gedaan door de Stichting Praalgraf Menno baron Van Coehoorn, ter grootte van € 70.000.

Het praalgraf van Menno baron van Coehoorn (1641-1704) bevindt zich in de kerk van Wijckel, waar de in Britsum geboren veldheer en vestingbouwer woonde op landgoed Meerenstein. Het praalgraf, dat eigendom is van de Protestantse Gemeente te Wijckel, werd in 2007 volledig gerestaureerd door de speciaal daarvoor opgerichte Stichting Praalgraf Menno baron Van Coehoorn. Nu de restauratie voltooid is, heeft die stichting zich beraden op haar toekomst. Besloten is de resterende middelen over te dragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken, met de verplichting tot het onderhoud van het praalgraf.

De Stichting Praalgraf heeft daarbij te kennen gegeven dat de overgedragen middelen moeten worden besteed "in de geest" van haar doelstelling. In gezamenlijk overleg is besloten om hier binnen onze Stichting een speciaal fonds voor in het leven te roepen: het Fonds Adellijk Erfgoed in Friese Kerken. De donatie van de Stichting Praalgraf kan gezien worden als een "eerste aanzet". Het bestuur van de Stichting Praalgraf hoopt dat velen dit voorbeeld zullen volgen, aldus voorzitter jonkheer mr. E.L. van Sminia bij de oprichting van het fonds in de kerk van Hegebeintum.

Vanuit het nieuw opgerichte fonds wil de Stichting allereerst de adellijke elementen in haar eigen kerken onderhouden. Als het vermogen van het fonds toeneemt, kan op termijn wellicht ook subsidie worden verstrekt aan kerkelijke gemeenschappen die een adellijk element in hun eigen kerk willen laten restaureren.

Voorzitter J. Kersbergen is blij met de schenking. Ook hij hoopt dat velen dit fonds zullen bedenken, bijvoorbeeld bij het opmaken van een testament. Hij benadrukt dat dit fonds bedoeld is als aanvulling op het werk van de Stichting. 'Als er donateurs zijn die een extra bedrag voor de instandhouding van het adellijk erfgoed willen schenken, dus bovenop de "gewone" donatie, dan is daar nu de mogelijkheid voor.'

PERSONELE AANGELEGENHEDEN

Het bestuur heeft in de vergadering van december 2011 de heer E. Hidding uit Lccuwarden benoemd tot penningmeester. Hidding is in het dagelijks leven registeraccountant bij de ontwikkelingsorganisatie ZOA in Apeldoorn.

In het algemeen bestuur is een viertal nieuwe leden benoemd. De heer K. Dijkstra uit Ezinge is benoemd als opvolger van mevrouw A. Adema-Hoyer, die in december afscheid zal nemen. De heren H. de Zeeuw uit Lccuwarden en H. ten Hoeve uit Stiens zijn benoemd in de vacatures die waren ontstaan na het vertrek van de heer A.J. Wynia en mevrouw T. Folkert-Seffinga, die in december 2010 afscheid namen. Bovendien is oud-notaris E. Veerman uit Wommels toegetreden tot het algemeen bestuur.

Medio maart konden de werkzaamheden aan de kerk van Wier worden hervat. De restauratie wordt afgerond door aannemer Dijkstra De Graaf BV uit Engwierum. Foto Willem de Graaf

Van de Emmakade

RESTAURATIE WIER HERVAT

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft halverwege maart restauratiebedrijf Dijkstra De Graaf bv uit Engwierum opdracht gegeven voor de afronding van de restauratie van de kerk van Wier.

De werkzaamheden lagen enkele weken stil na het faillissement van Bouw- en Restauratiebedrijf De Graaf bv uit Engwierum. Dit bedrijf is inmiddels overgenomen door Bouwbedrijf R. Dijkstra te

Schiermonnikoog en wordt voortgezet onder de naam Dijkstra De Graaf bv.

De werkzaamheden die nog verricht moesten worden, zijn ondergebracht in een nieuwe overeenkomst. Deze is op donderdag 15 maart 2012 ondertekend. De werkzaamheden konden op 19 maart worden hervat. Het bestuur is blij dat bouwbedrijf Dijkstra De Graaf BV de plannen voortvarend heeft opgepakt. De kerk zal voor 1 juli 2012 worden opgeleverd. Nadere bijzonderheden over de heropening worden bekendgemaakt via de media en via onze website: www.aldefrysketsjerken.nl

Directeur Gerhard Bakker draagt de beker over aan directeur Paulo Martina van Museum Dr8888. Links mevrouw Susan Dikkers en mevrouw Anny Herder van de voormalige Hervormde Gemeente Rottevalle. Rechts zilverdeskundige Sietze van der Meulen. Foto Elisabeth Penninga-Lautenbach

Orgeladviseur Aart van Beek geeft in de werkplaats van Pels & Van Leeuwen uitleg over de geresatureerde blaasbalg uit het orgel van Boksum.
Foto Gerhard Bakker

BEZOEK AAN ORGELBOUWER

Het kerkorgel van Boksum, dat op dit moment geresatureerd wordt door orgelbouwer Pels & Van Leeuwen in Den Bosch, kan na de zomer opnieuw in gebruik worden genomen.

Het orgel van Boksum is een bijzonder instrument. Het werd in 1675 gebouwd door Harmen Jans uit Berlikum, en is het op drie na oudste orgel van Fryslân. Een dertigtal leden van de protestantse streekgemeente Terpoarte (Boksum, Deinum, Blessum) bracht op zaterdag 10 december 2011 een bezoek aan de orgelbouwer. De restauratie wordt begeleid door orgeladviseur Aart van Beek uit Balkbrug. De restauratie is mogelijk geworden dankzij een bijzondere subsidie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en aanvullende bijdragen van diverse cultuurfondsen. Nadere bijzonderheden over de ingebruikname van het orgel worden bekendgemaakt via de media en via onze website: www.aldefryskestsjerken.nl

AVONDMAALSBEKER NAAR DRACHTEN

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft de zilveren avondmaalsbeker van de in 2011 overgenomen hervormde kerk van Rottevalle in langdurig bruikleen gegeven aan "Museum Dr8888" in Drachten. De beker zal in 2013 te zien zijn op een expositie over de Drachtster zilversmeden.

Het was zilverliefhebber Sietze van der Meulen die de aandacht vestigde op de bijzondere beker. In een artikel voor de historische vereniging Smelne's Erfskip uit Drachten pleitte hij ervoor dat de beker na de overdracht van de kerk in Drachten zou blijven.

Het bestuur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft daar niet lang over na hoeven te denken. De beker

is op donderdag 8 december in bruikleen overgedragen aan directeur Paulo Martina van het museum.

NIEUWE HUURDER VOOR SWICHUM

Per 1 december 2011 huurt het echtpaar Jan en Sietske Smidstra-De Boer het kerkje van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Sietske is geboren en getogen in Swichum. Haar broer Jan woont nog altijd op boerderij Aytta State, vlak bij de kerk.

Toen Sietske hoorde dat de vorige huurder ermee ging stoppen, meldde zij zich bij de Stichting Alde Fryske Tsjerken. 'Ik heb wat met het kerkje van Swichum,' vertelt ze. 'Mijn vader was 35 jaar kerkvoogd in Goutum-Swichum en mijn moeder was jarenlang ouderling. Ze liggen ook begraven op het kerkhof van Swichum. Ik zie het kerkje als een ideale ontmoetingsplek, en wil graag mensen met elkaar in verbinding brengen.'

Het echtpaar wil concerten, lezingen, conferenties en exposities organiseren. Het kerkje is bovendien een officiële trouwlocatie van de gemeente Leeuwarden.

GOEDE START VOOR PELGRIMSCENTRUM

In april 2011 werd in het voorportaal van de Groate Kerk te Sint-Jacobiparochie een pelgrimsinformatiecentrum in gebruik genomen. Het centrum is opgericht door het Nederlands Genootschap van Sint Jacob (NGSJ) in samenwerking met de Stichting Jabikspaad Fryslân. In het centrum wordt informatie verstrekt aan mensen die van plan zijn te gaan pelgrimeren. Twee maal per maand, op de tweede en vierde zaterdag, zijn vrijwilligers (ex-pelgrims) aanwezig om hun ervaringen met de bezoekers te delen, hen praktische tips te geven en met raad en daad bij te staan in hun voorbereidingen op de pelgrimsreis.

Het kerkje van Swichum wordt sinds 1 december 2011 gehuurd door het echtpaar Smidstra-De Boer. Foto Gerhard Bakker

Blijde gezichten bij de overdracht van het informatiebord dat voor de Groate Kerk is geplaatst. Foto Gerhard Bakker

Het aantal bezoekers varieert al naar gelang het seizoen van enkele tientallen mensen per middag tot een klein groepje, dat dan echter wel zeer gericht komt. Men begroet zowel fietsers als wandelaars. De bezoekers komen voornamelijk uit Noord-Holland, Fryslân, Groningen en Drenthe.

Wanneer het informatiecentrum niet bemenst is, kunnen passanten toch een bezoek brengen. Op het informatiebord voor de kerk staat te lezen dat de sleutel kan worden opgehaald bij de nabijgelegen Jacobshoeve. Zie ook www.santiago.nl

Agenda uitgelicht

ORGELEXCURSIE: "3 KERKEN EN 2 ORGELS"

Muziek en historie in drie oude Friese kerken

Op zaterdag 25 augustus organiseert de Stichting Alde Fryske Tsjerken een orgelexcursie onder het motto "3 kerken en 2 orgels". Het wordt een middag vol muziek en historie, waarbij de deelnemers met eigen vervoer van kerk naar kerk kunnen rijden.

Theo Jellema, huisorganist van de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden, geeft een concert op de orgels van Uitwellingerga en Burgwerd en vertelt over de karakteristieken van deze orgels. Ook zal de historie van de kerken zelf aan bod komen. Mevrouw De Jong, voormalig voorzitter van de Plaatselijke Commissie van de kerk van Westhem, vertelt over de bijzondere kenmerken van de kerk en het kerkhof en de geschiedenis van de omgeving.

De middag begint om 13.30 uur in de kerk van Westhem (kerk open vanaf 13.00 uur). Vervolgens gaan we naar de kerk van Uitwellingerga, waar het programma om 14.30 uur begint. In Burgwerd worden we om 16.00 uur ontvangen. De middag eindigt om 17.00 uur. Kijk voor opgave in de 'Uitagenda' op de binnenzijde van de achteromslag van dit blad of op onze website.

DONATEURSBIJENKOMST

De jaarlijkse bijeenkomst met donateurs vindt dit keer plaats op zaterdag 20 oktober in de Sint Maartenskerk van Hallum, met als thema "begraven in en rond de kerk". Sprekers zijn Peter Karstkarel en Albert Reinstra. Architectuurhistoricus Karstkarel heeft met zijn vrouw alle 480 kerkhoven en begraafplaatsen in Friesland aandachtig bezocht. Zij zijn een boek over de grafcultuur in Friesland aan het samenstellen. Albert Reinstra is als bouwhistoricus verbonden aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hij is onder meer auteur van het boek over het praalgraf van Menno baron van Coehoorn in de kerk van Wijckel. De bijeenkomst begint om 14.00 uur en duurt tot 16.00 uur. Daarna is er gelegenheid om de kerk te bekijken, of om onder het genot van een hapje en een drankje nog wat na te praten. U bent van harte welkom!

Weidum

Dizze tsjerke lit him fan binnen net moai op de foto sette. Of alteast net mei myn ynfâldige digitale tastel. Troch de lytse ruten fan it koar skynt skerp it sinneljocht. Kontrasten tekenet it tusken skaad en filterd ljocht. Stof dangelet yn de strielen om. De wite muorren rûgelje wat. Oer it houten ynterieur leit in waarm patina. Dat wat mear is as fêstlizzen fan it taastbere, ûntrint de beheinde technology.

De tsjerke fan Weidum ferskûlet him wat yn it grien. De smelle romaanske toer dûkt in bytsje fuort neist it gielstiennen skip. Trettjinde ieu, romanogotysk. It is in pronkjende simmerdei as wy delfytse en ho hâlde. De kosteresse jit krekt de blommen op it hôf, en noeget ús deryn.

Efter de doar in haltsje en rjochts wer in doar de tsjerke yn. Oan alle kanten goudgielich hout: hearebanken, preekstoel, frouljus- en manljusbanken. It is ien grut houten kammenet, mei oeral koperen aksinten. In santjinde-ieuske sneinske keamer. Allinnich it oargel is fan nei dy tiid. Alles is hjir yn harmony, en hiel noflik eins.

Dizze ynrjochting is mear as de som fan it meubilêr. Oer my komt in gefoel fan rêst en lykwicht yn dizze romte. Wylst ik rûngean, sjoch ik dat yn dit gehiel de dielen der ek wêze meie. It houtsnijwurk op de banken en de kânsel is allyksa steatlik. Deftige barok op syn Frysk. En boppedat: alles stiet noch te plak. Yn 300 jier liket hjir neat feroare te wêzen. As der ien Fryske tsjerke in tiidskapsule nei de Gouden Ieu is, is it Weidum. Op 'e flier binne, op har swarte serken, de notabelen fan doe noch nei te lêzen. Yn it koar tref ik twa hearen Hania, hopmannen yn militêr ornaat fan krekt nei 1600. It is te hoopjen dat har kurassen it hâlde, want de jûnmistelstafel stiet boppe-op har. Aldere grêfstiennen lizze fierderop yn it gongpaad.

Binnen is it stil en koel. Troch de iepen doar komt it lûd fan in fûgel, de stimmen fan bern dy't boartsje op it keatsfjild neist de terp. De kosteresse wol ús ek ûnderyn de toer noch sjen litte. By it oerwurk hinget in tou: hjir wurdt de klok noch mei de hân let.

Yn in hoekje wachtet in grouwe skiif fan sânstien. Boartlike bistkes, reptilen lykje it, krûpe dêrop as yn in dûns yn it rûn. De stien hat it ûnderstik west fan in midsieuske fonte. It is by graafwurk weromfûn yn in tûn hjir op 'e terp: by de Reformaasje waarden hast alle âlde doopfonten stikken slein. Sa'n geweld tsjin sokke elegante hagediskes ... De noflike, waarme harmony yn it skip is net it folsleine ferhaal fan de Weidumer tsjerke.

Ande Looljenga brûkt: *Stichting Oudekerken en Burchen*
<http://www.oudkerken.nl>

Deze anonieme grafsteen trof Peter Karstkarel aan op de begraafplaats Brongerga bij Oranjewoud. Foto Peter Karstkarel

TOURS DES CIMETIÈRES, WAT IS DAT NU?

Zo begon in 2007 een brief aan begunstigers van de Stichting Oude Groninger Kerken om deel te nemen aan een unieke tocht per luxe touringcar langs bijzondere kerkhoven, begraafplaatsen en kerkjes in Groningen. Er was zoveel belangstelling dat de tocht drie keer is gereden. Deelnemers waren na afloop zo enthousiast, dat we besloten nog meer routes samen te stellen, ook in Drenthe samen met de Stichting Oude Drentse Kerken en later in Friesland met de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Hieraan namen voornamelijk Groningers en Drenten deel. Tweemaal per jaar ontvangen zij een nieuwsbrief. Inmiddels zijn er dertien verschillende routes samengesteld. Dit gebeurt samen met vrijwilligers van de stichtingen; zij kennen de mooie plekjes en weten daarover boeiend te vertellen.

Vanaf nu willen we ook begunstigers van de Stichting Alde Fryske Tsjerken uitnodigen. Voor nadere informatie en aanmelding zie www.arrivatouring.nl. Gaat u ook mee?

Wout Brinkbuis, Tour des Cimetières

HISTORISCHE BUITENPLAATSEN

2012 is het jaar van de historische buitenplaatsen. In diverse kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken vinden activiteiten plaats die hiermee verband houden. Zaterdag 15 september wordt in de kerk van *Swichum* een lezing gehouden door dr. Oebele Vries over de familie Van Aytta die ooit op een state tegenover het kerkje woonde (op de plek waar nu een boerderij staat). De lezing zal omlijst worden door muziek. Zondag 16 september 2012 kan er gewandeld worden langs de staten van Oranjewoud naar *Katlijk*. In de Thomaskerk vindt een concert plaats door het Ruach Strijktrio, met muziek van onder meer Van Beethoven en Schubert. Zondag 30 september is er in *Bears* een wandeltocht ('strún') met uitleg langs het historische poortgebouw en de luchtspiegeling van Uniastate. Hierna is er concert

in de kerk, door het Karliček-duo (piano en cello), met muziek van Van Beethoven en Prokofjev. Kijk voor aanvangstijdstippen en aanmeldingen in de 'Uitagenda' op de binnenzijde van de achteromslag van dit blad of op onze website.

ORGANUM FRISICUM

Orgelliefhebbers die tijdens Open Monumentendag (zaterdag 8 september) een orgel in Fryslân willen bespelen, kunnen zich daar via de website van de Stichting Organum Frisicum voor aanmelden. Vele orgels in Friese kerken zijn die dag weer te bespelen en te beluisteren. Het afsluitende concert is om 16.00 uur in de Grote Kerk te Leeuwarden.

De najaarsexcursie van Organum Frisicum vindt plaats op zaterdag 29 september. Deze gaat langs kerken in de omgeving van Aldeboarn en Akkrum. Hou daarvoor de website van Organum Frisicum in de gaten: www.organumfrisicum.nl.

TSJERKEPAAD 2012

Mede op initiatief van de Raad van Kerken is nu al weer negen jaar geleden Tsjerkepaad ontstaan, de openstelling van kerkgebouwen in de zomermaanden op zaterdagmiddag. Van de ongeveer 770 kerken in Fryslân doen meer dan 250 hieraan mee. Tijdens de openstelling zijn vrijwilligers aanwezig die over de historie van de kerk kunnen vertellen. Soms zijn er ook exposities of andere activiteiten. De kerken zijn dit jaar geopend van 7 juli tot en met 8 september op zaterdagmiddag van 13.30 tot 17.00 uur. De deelnemende kerken zijn herkenbaar aan de Tsjerkepaadvlag. Meer informatie op: www.tsjerkepaad.nl.

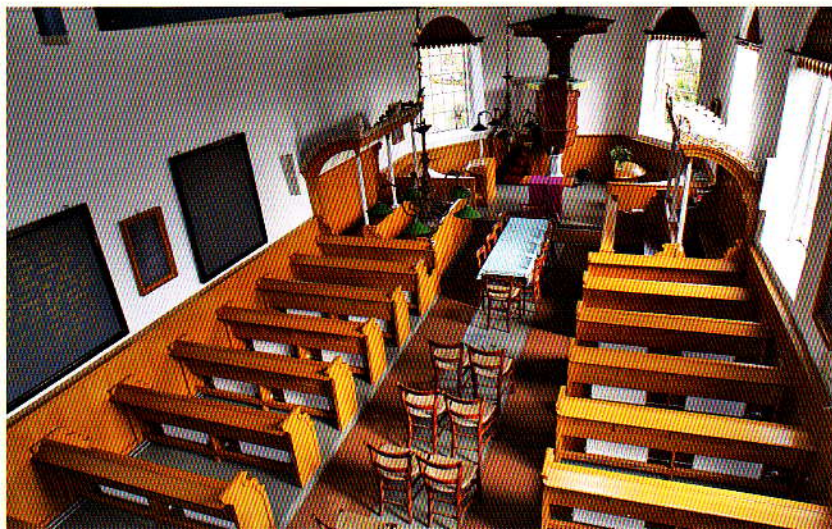
Van de excursiecommissie

De najaarsexcursie gaat op zaterdag 6 oktober 2012 langs de kerken van Blessum, Raerd en Wiuwert.

DE MARIAKERK VAN BLESSUM

De 14e-eeuwse, vroeggotische zaalkerk met kloostermoppen in de noordelijke en oostelijke gevel, kreeg in de 15e eeuw een nieuwe ingang met een omlijsting van siermetselwerk en een spitsboogvenster met een beeldnis. De 15e-eeuwse zadeldaktoeren is in 1880 ommetseld.

Blessum

Wiuwert

In de kerk hangen twee wandborden waarvan een ons herinnert aan de slag bij Boksum in 1586.

Het orgel, met een fraai versierd front en in de orgelboog blauw geschilderde draperieën, is in 1659 gebouwd.

Adres: Buorren 2, 9032 XC Blessum

DE LAURENTIUSKERK VAN RAERD

De zaalkerk dateert uit 1814. In 1909 is de kerk gerenoveerd en dit jaar wordt een grondige restauratie afgerond. In het fraaie interieur zien we veel houtsnijwerk in rococostijl. In de panelen van de preekstoel zijn vijf deugden afgebeeld. De herenbank uit de 18e eeuw en grafzerken herinneren ons aan de familie Eysinga. Het huidige Hillebrand-orgel dateert uit 1816.

Adres: Buorren 9, 9012 DK Raerd

DE SINT-NICOLAASKERK TE WIUWERT

Van de 12e- eeuwse kerk laat de noordmuur kloostermoppen met daarin de contouren van een hagioscoop. Het koor en de zuidmuur zijn beklampt. De toren is in 1888 gebouwd en bevat versieringsmotieven. In de panelen van de preekstoel zien we personificaties van deugden. De lambrisering is versierd in rococostijl. In de grafkelder van de familie Walta liggen gemummificeerde lijken.

Adres: Terp 1, 8637 VH Wiuwert

DE ORGANISATIE

De bussen vertrekken om 12.00 uur van het treinstation Leeuwarden en komen daar rond 17.00 uur terug. De kosten bedragen € 15,00 per persoon. Inschrijving bij ontvangst van genoemd bedrag op rekeningnummer 3690669 t.n.v. Excursiecommissie Alde Fryske Tsjerken te Leeuwarden onder vermelding van 'najaarsexcursie 2012'. Vermeld ook het aantal personen. U ontvangt van uw aanmelding en betaling geen bevestiging. Uw

Raerd

betaling is uw bewijs van inschrijving. Inschrijven kan tot 22 september 2012; daarna loopt u het risico dat u niet meer de bus mee kunt. U kunt de kerkbeschrijvingen toegestuurd krijgen door overmaking van € 3,75. Bezoekers met eigen vervoer kunnen ter plaatse het boekje met drie kerkbeschrijvingen kopen voor € 3,00.

Met bus en vouwfiets op inventarisatie

Jonge bouwkundige Riemer Postma legt gebruiksmogelijkheden kerken vast

Riemer Postma voor de Tsjerke van Terband. Foto Riemer Postma

De kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken liggen in de meest afgelegen hoeken van de provincie. Maar voor busreizigers met vouwfiets zijn ze goed bereikbaar. Dat ondervond de 24-jarige Riemer Postma, die de gebruiksmogelijkheden en technische voorzieningen van de kerken inventariseerde.

Voor iemand die een gebouw van de Alde Fryske Tsjerken wil huren, was het tot voor kort lastig om een beeld te krijgen van de gebruiksmogelijkheden. Als een organisatie bijvoorbeeld een concert wilde organiseren, moest deze bij wijze van spreken bij elke Plaatselijke Commissie van een kerk aankloppen om te vragen naar de mogelijkheden en onmogelijkheden.

Dankzij de vrijwilligersklus van Riemer Postma kunnen potentiële huurders op de website onder de titel 'kerken' aanklikken op 'kerk huren'. Zo kunnen ze in één oogopslag zien welke kerken te huur zijn. Per kerk kunnen ze kijken of het bedehuis past bij hun doel. Er wordt keurig opgesomd of een toilet aanwezig is, hoeveel zitplaatsen er zijn, of er een keukentje is en hoe de plattegrond eruit ziet. Via zijn zus kwam Riemer Postma bij de Alde Fryske Tsjerken. De stichting zocht een assistent-begeleider bij de planning van evenementen en de zus van Riemer vroeg of dat niet iets voor hem was. De in Rotterdam wonende, maar uit Joure afkomstige student bouwkunde meldde zich aan. Toen de stichting hoorde dat hij bijna afgestudeerd was als bouwkundige aan de Technische Universiteit Delft, bedacht ze een op zijn opleiding toegesneden klus: het inventariseren van de gebruiksmogelijkheden van de bedehuizen.

In zijn vrije tijd probeerde Postma zo'n vier kerken per dag in kaart te brengen. Hij bereidde zich voor door een dag van tevoren de sleutelhouders van de kerk te bellen. De volgende dag ging hij op pad. Meestal met het openbaar vervoer en een vouwfiets. Hij had immers een OV-jaarkaart. 'It die bliken dat dit sels yn Noard-Fryslân wol in handige wize fan reizgjen wie,' is zijn ervaring. 'En as it reinde, gong ik mei de auto.'

De Friese Rotterdammer had gedacht dat de stichting een soort looper voor alle kerken had, maar dat bleek een misvatting. Als hij in het dorp arriveerde, moest hij eerst de sleutel ophalen. De meeste sleutelhouders woonden in de buurt van de kerk; een enkele keer moest Riemer Postma naar een boerderij buiten het dorp.

Hij had een laptop mee, waarop een tekenprogramma stond. Zo kon hij ter plekke een plattegrond tekenen. Vervolgens kon hij noteren: het aantal zitplaatsen, aanwezigheid van elektriciteit, krachtstroom, stromend water, orgel of piano, podium, hoeveelheid zitplaatsen, enzovoorts.

Kerken zonder toilet hoefden volgens hem niet meteen onbruikbaar te zijn. 'Meastal binne der wol oplossingen, dy't fanút de mienskip fan in doarp komme. Dan kinne jo bygelyks by ien thús nei de wc ta.'

Verrassend vond hij het gebruik van de kerk van Britswert. Hier was tot maart van dit jaar het kantoor van 'Station Fryslân 2018' gevestigd. De kantoormeubelen konden verplaatst worden, zodat er ook kerkdiensten en dergelijke konden worden gehouden.

Dit gebruik sprak Riemer Postma aan. Op de TU in Delft is hij afgestudeerd op het hergebruik van een voormalig terrein van de Norfolkline aan de Noordzeekust bij Scheveningen. Er waren plannen om dit terrein met woningen te bebouwen, maar Riemer Postma onderzocht ook andere bestemmingen. Nieuwe mogelijkheden voor oude percelen, daar hoopt hij ook in de toekomst wat mee te doen, nu hij afgestudeerd bouwkundige is.

De kerk van Feinsum viel Riemer Postma op doordat de ene zijgevel bijna geheel dichtgemetseld is, terwijl de andere kant een grote variatie aan ramen laat zien. In de kerk van Britsum bleef hij wat langer voor de daar aanwezige fresco's.

En als hij zelf iets zou willen organiseren, welke kerk zou hij dan kiezen? 'Ik tink de tsjerke fan Olterterp. Dat is in moaie, âlde tsjerke, efterôf yn it bosk.'

Vervolg van pag. 10
 'De kerk in Marssum'

Interieur naar het westen met rechts de Heeringabank en in het midden de Goslinga-Andringabank. Complete inrichting met preekstoel, doophek en banken, ca. 1665-1671

Interieur naar het oosten. Links de Goslinga-Andringabank, in het midden de Heeringabank en aan het eind een bank van ca. 1712 met later opzetstuk

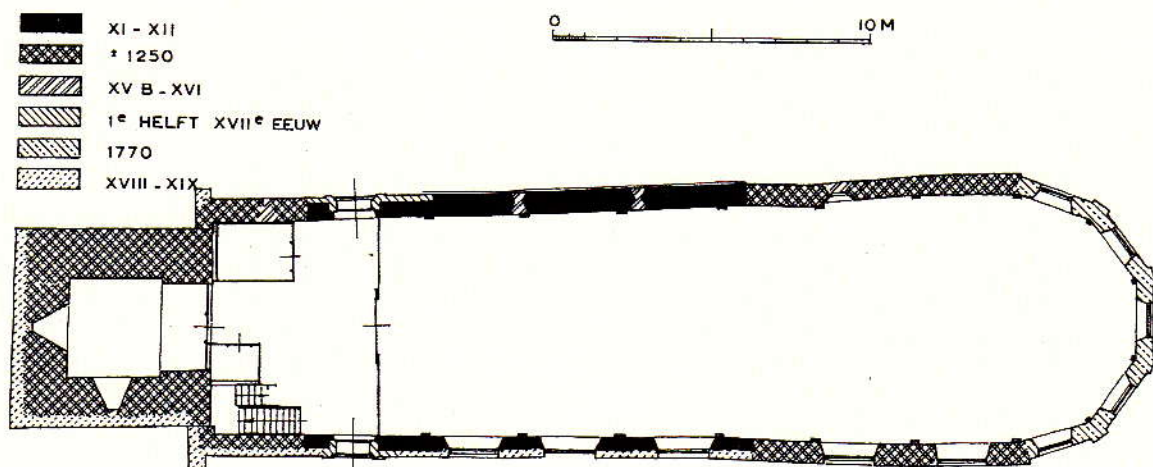

Noordzijde. In het midden de romaanse tufsteenmuur (ca. 1100); links het vroeggotische koor en rechts verlenging tot en met toren (ca. 1250); midden boven verhoging van het schip (ca. 1500)

Tufsteenmuur van de romaanse kerk (ca. 1100) met kleine halfronde vensters en halfronde ingang, alle nu gedicht

Plattegrond (uit: Van den Berg, *Menameradiel*, p. 97)

GESLOTEN TOREN, MOGELIJK MET SCHIETSPLETEN

De toren dateert uit de dertiende eeuw en is waarschijnlijk tegelijk met de vroeg-gotische uitbreiding van de romaanse kerk gebouwd. De toren is aan drie zijden gesloten en alleen vanuit de kerk toegankelijk. Hij kreeg aan de west- en de zuidzijde in de achttiende eeuw een bekleding met kleine gele steen. Mogelijk is toen ook het oorspronkelijke zadeldak vervangen door de huidige spits.

De ruimte op de begane grond is overwelfd en kreeg alleen licht door twee smalle spleten die volgens Van den Berg oorspronkelijk als schietspleten dienst gedaan kunnen hebben. Het is zeer wel mogelijk dat deze ruimte verdedigbaar was. Het gewelf op de begane grond vervangt een ouder gewelf. Ook hogerop heeft nog een gewelf gelegen dat bij het aanbrengen van de klokkenstoel in 1646 verwijderd is.

HET TOTAALBEELD VAN DE INRICHTING:

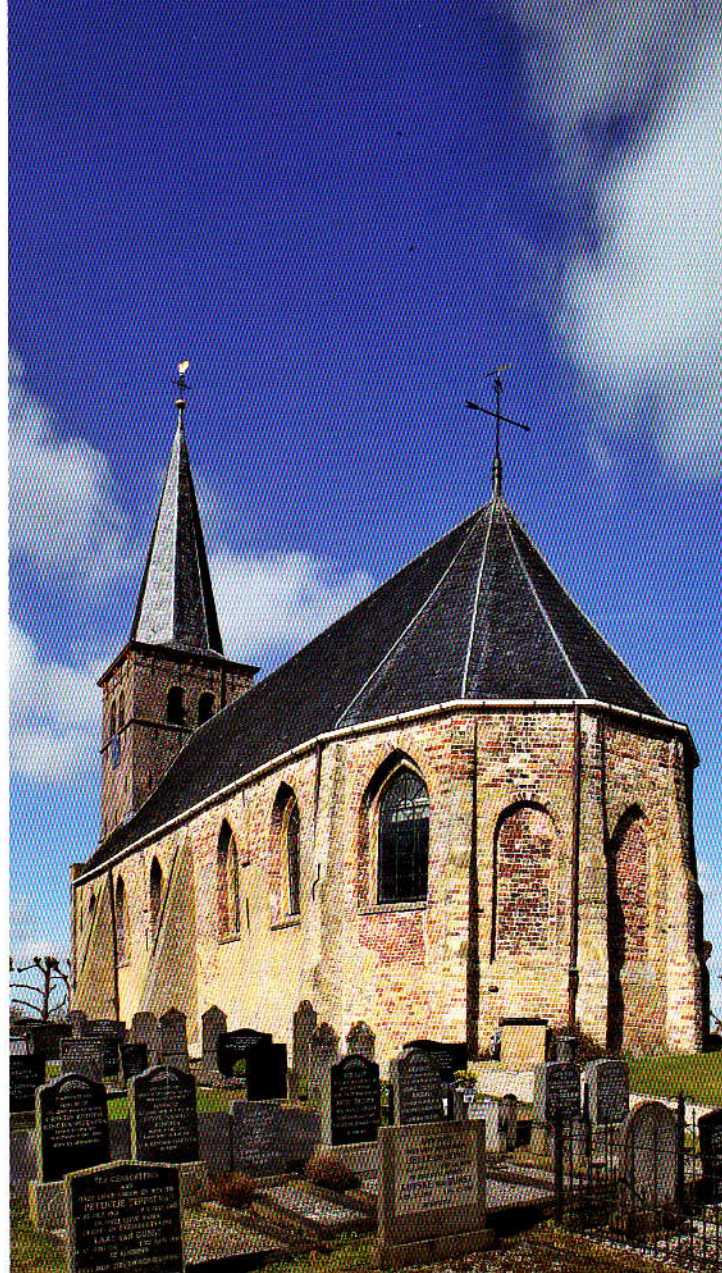
ZEER GAAF EN MONUMENTAAL

De inrichting van de kerk in Marssum behoort door zijn monumentaliteit in Friesland tot de absolute top. Dit om twee redenen: rijk aan onderdelen waaronder drie herenbanken, en volledig gaaf bewaard zonder storende toevoegingen of veranderingen.

Centraal element is de preekstoel tegen de zuidmuur op twee-derde uit westen. Hij werd gemaakt rond 1665. In dat jaar deden de kerkvoogden verschillende betalingen aan Ede Karstens en Biense Wybes, mr. kistmakers te Leeuwarden om de kerk 'te repaareeren met bancken ende stoel'.³ De kuip heeft op de hoeken omslingerde gewrongen pilasters en is op verschillende plaatsen ingelegd met ebbenhout. Binnen de nissen van de panelen staan fraaie bloemboeketten. De preekstoel is omgeven door een doophek.

Tegenover de preekstoel staan twee overhuifde herenbanken en een derde bank staat in het koor. In het schip staan rechts de open vrouwenbanken met gesneden wangstukken en links de gesloten mannenbanken, alle met zwarte bolknoppen. Opmerkelijk is dat de mannenbanken geen gesneden wangstukken hebben. Aan de westzijde wordt de ruimte afgesloten door het front met hoofdwerk en rugwerk van het orgel, dat in 1803 werd gebouwd door Albertus van Gruisen.

Drie elementen versterken het monumentale totaalbeeld: het brede middenpad met grafzerken, de hoge houten lambrisering met een indeling in panelen en het houten tongewelf. Vooral dit laatste geeft met zijn muurstijlen, schuine korbelen en trekbalen een sterke ritmiek en dieptewerking aan de ruimte.

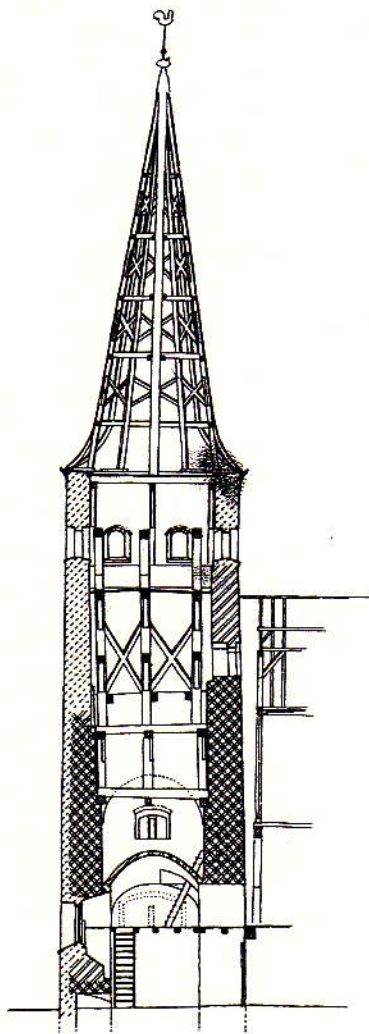

De kerk in Boksum met het koor van ca. 1500

Wadenoyen. Verhoogd gotisch koor bij romaans schip. Mogelijk ook de situatie in Marssum tussen ca. 1250 en ca. 1500

³ D.J. van der Meer, *Grafschriften tussen Flie en Lauwers. IV Menaldumadeel*, Leeuwarden 1959, p. 100.

Doorsnede toren (uit: Van den Berg, *Menameradiel*, p. 97)

DRIE HERENBANKEN

De herenbank tegenover de preekstoel heeft op de overhuiving in het midden het alliantie-wapen Goslinga-Andringa onder een kroon.⁴ Op de rechterhoek staat het wapen Wielinga en links het wapen Storm, beide met een schildhoudende leeuw. De bank werd waarschijnlijk gemaakt voor Hoyte van Goslinga en Teth van Andringa, die op Andringa-state woonden. In 1665 is in het rekeningenboek van de kerkvoogdij sprake van 'de stoel van jefrou Tet van Andrynga', wat waarschijnlijk maakt dat het gestoelte toen werd geplaatst. Dit betekent dat de preekstoel en de bank ertegenover tegelijk werden geplaatst. Ype van Wielinga, die getrouwd was met Geescke Storm, kocht in 1680 Andringa-state, bestaande uit een herenhuis, 85 pondematen land en in de kerk een herenbank en enkele graven. Ype en Geescke lieten toen ook hun wapens op de overhuiving van de bank plaatsen. Duidelijk is het verschil in houtsoort van de bank en de beide leeuwen.

Naast deze bank staat een grote dubbele herenbank met een overhuiving op drie getorste kolommen. De bank met gesneden friezen en mooi paneelwerk heeft in het achterschot drie alliantie-wapens: Eysinga-Hiddema,

Zuidzijde naar het westen met grote gotische spitsboogvensters (ca. 1500). De koorsluiting rechts dateert uit de 18de eeuw

Eysinga-Heringa en Hiddema-Galema, terwijl op een lint is vermeld ANNA VAN EYSSINGA OP HEERINGA ANNO 1671. De wapens staan onder een gekroonde helm waaruit boven het linker en middelste wapen een leeuw oprijst en rechts een adelaar.

Anna van Eysinga, geboren in 1633 als dochter van Tjalling van Eysinga en Eets Hiddema, bleef na de dood van haar moeder in 1667 wonen op Heringa-state.⁵ Na Anna's overlijden werden de state, de boerderij en de landerijen met de herenbank in 1687 verkocht aan dr. Henricus van Popta. Deze beval in zijn testament de bank in de goede zorgen van de door hem benoemde voogden aan en bepaalde dat hij tweemaal per jaar door de vier laatst ingekomen bewoonsters van het gasthuis gewreven moest worden, hetgeen lange tijd ook is gebeurd.

In het koor van de kerk staat een bank met op de overhuiving onder een veelparelige kroon het alliantie-wapen Bouwmeester-Jongestel dat opgehouden wordt door twee engeltjes.⁶ Henricus van Popta was tegen het stichten van deze bank, omdat hij meer vooruit zou steken dan de zijne, en hij dreigde dat in zijn gasthuis geen vrouwen uit Marssum opgenomen zouden mogen

⁴ Van der Meer, *Menaldumadeel*, p. 100.

⁵ Van der Meer, *Menaldumadeel*, p. 100.

⁶ Van der Meer, *Menaldumadeel*, p. 100.

worden als de bank geplaatst werd. De kerkvoogden zetten echter door en de voogden van het gasthuis brachten de maatregel van Van Popta tot uitvoering. In de negentiende eeuw lieten de voogden speciaal voor vrouwen uit Marssum een aantal nieuwe kamers bouwen. Gezien de opmerking in het testament van Van Popta in 1712 mag worden aangenomen dat de bank uit het begin van de achttiende eeuw stamt, wat volgens Van der Meer wordt bevestigd door de behandeling van het snijwerk. De wapens zijn waarschijnlijk later geplaatst want Jacobus Moorman Bouwmeester kwam in 1772 met zijn vrouw Anna Margaretha Moorman naar Marssum, waar zij Unia-state bewoonden.

Naast de drie grote herenbanken vinden we nog een verwijzing naar de adel op een deurtje van de bank aan de zuidzijde, direct ten westen van het doophek. Het betreft de alliantie-wapens Cammingha van Jelmera - Harinxma van Donia onder een veelparelgroen.⁷ Watse van Cammingha (1603-1668) woonde met zijn vrouw Rixt van (Harinxma van) Donia (1620-1681) op Hemmema-state te Menaldum, waar hij in 1668 overleed. Kennelijk had hij recht op een bank in de kerk van Marssum, al was dat alleen herkenbaar aan een deurtje. Het deurtje zal tegelijk met de preekstoel geplaatst zijn.

⁷ Van der Meer, *Menaldumadeel*, p. 100.

Bankdeurtje uit ca. 1665 met alliantie-wapens Cammingha van Jelmera (links) en Harinxma van Donia (rechts)

Heeringabank (1671) met in het achterschot drie panelen met wapens

Wapen Wielinga dat in 1680 werd toegevoegd op de Goslinga-Andringabank

Alliantie-wapen Goslinga (links) en Andringa (rechts) op de gelijknamige bank, waarschijnlijk uit 1665

Opzetstuk Goslinga-Andringabank met terzijde toegevoegde wapens

Paneel van de preekstoel (ca. 1665) met een boeket bloemen

Herenbank van ca. 1712 in het koor met opzetstuk van ca. 1772. Hierop het alliantie-wapen Bouwmeester (links) en Jongestel (rechts)

Alliantie-wapen Bouwmeester (links) en Jongestel (rechts)

BIJNA COMPLETE HERINRICHTING ROND 1665 /1670

Tegelijk met de preekstoel kwam rond 1665 de herenbank ertegenover tot stand, waarna reeds in 1671 de grote bank ernaast volgde. Het geheel werd voltooid in het begin van de achttiende eeuw met de bank in het koor. In een vrij kort tijdsbestek werd de kerk dus geheel ingericht nadat hij waarschijnlijk sinds de onttakeling bij de Reformatie in 1580 een provisorische inrichting had gehad. In het midden van de zeventiende eeuw beschikten kerkelijke gemeente en lokale adel kennelijk over voldoende middelen voor de aanschaf van een kostbaar monumentaal geheel aan meubilair. Daarbij liet het voornaamste geslacht, de eigenaar van Heringa-state, de grootste bank plaatsen.

Regnerus Steensma (Poelruit 24, 9285 LH Buitenpost, rsteensma@kpnplanet.nl) maakt studie van oude kerken, in het bijzonder van die in Friesland en Groningen.

Augsbuurt, zuidzijde

Taeke van Popta

De kerk van Augsbuurt

Bescheiden kerk met boeiend verleden

Het was op 10 november 1971 dat de Stichting Alde Fryske Tsjerken, een jaar na de oprichting, haar eerste kerk in eigendom kreeg. Op die dag droeg de kerkvoogdij van Augsbuurt de uit 1782 daterende kerk over aan de stichting. In de meer dan veertig jaar van haar bestaan is de stichting van nog 38 kerken eigenaar geworden.

Augsbuurt, ook Lutjewoude of Lytsewâld genaamd, ligt in de gemeente Kollumerland c.a., ten zuidoosten van Kollum. Al sinds de vroegste vermeldingen van het dorp komen beide benamingen voor.

Wanneer er voor het eerst een kerk in Augsbuurt is gebouwd, is niet bekend. Een grafzerk voor de preekstoel wijst erop dat er in de twaalfde eeuw al een kerkgebouw moet hebben gestaan. Een tekening van Jacobus Stellingwerf uit circa 1723 toont een middeleeuws, laatgotisch kerkgebouw met spitsboogvensters en steunberen en een afsluitend boogfries onder de daklijst. De westgevel eindigt in een smalle hals of tuit. Achter de westgevel staat op de nok een dakruiter met daarin een klok. De tekening van Stellingwerf komt redelijk overeen met gegraveerde afbeeldingen van de kerk op het avondmaalszilver en een zilveren schaal uit de periode 1682 – 1710. Uit de kerkrekeningen valt af te leiden dat het torentje in 1741 werd afgebroken. In 1746 ontving de kerk een legaat van 300 gulden en het volgende jaar werd Jacob Ypes betaald 'voor 't maken van een nieuw toorentje'. Waarschijnlijk was dit mogelijk geworden dankzij het legaat.¹

CLANT STATE

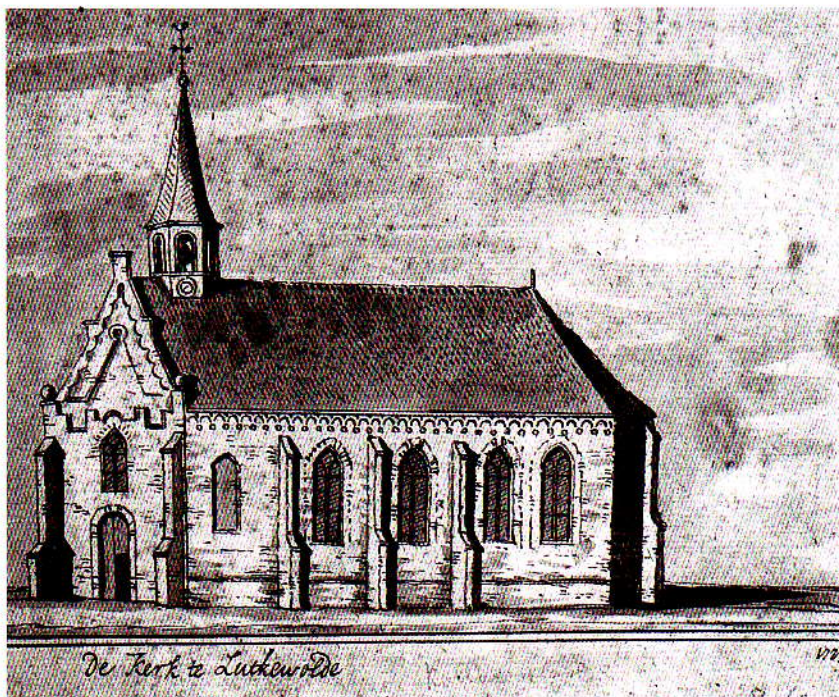
Het dorpsbeeld werd naast de kerk eeuwenlang bepaald door Clant State. Deze in de middeleeuwen ontstane state lag ten noorden van de kerk op een ruim, omgracht terrein en werd oorspronkelijk Herckema Heerd of Herckema Stins genoemd. Nadat de state in 1536 eigendom was geworden van de grietman Claes Clant, droeg zij de naam van die familie. Daarna hebben verschillende adellijke families de state in bezit gehad. Vermoedelijk is deze na 1650 nieuw gebouwd. De bewoners van Clant State hadden veel invloed in Kollumerland c.a. en ook daarbuiten. In 1757 is de state tenslotte afgebroken. Het terrein is nog duidelijk herkenbaar aanwezig; de plek van de state wordt tot op de dag van vandaag ingenomen door een boerderij.

NIEUWBOUW KERK IN 1782

De Kollumer notaris en historicus mr. A.J. Andreae vermeldt in zijn geschiedkundige beschrijving van Augsbuurt uit 1885: 'De tegenwoordige kerk is een klein gebouw. (....) Zij heeft in 1782 een grooter bedehuis vervangen'. In de Leeuwarder Courant verschenen in april 1782 advertenties betreffende de aanbesteding van 'het Afbreken van de Oude en weder Opbouwen van een nieuwe Kerk in den Dorpe Ausbuur of Lutkewoude (....) op Vrydag den 26 April 1782 's middags om 12 Uur in het Regthuis van Collummerland tot Collum.' De nieuwe kerk werd op 24 november 1782 ingewijd door ds. J.P. Andreae met een preek over 1 Koningen 8:30a.² Ds. J.P. Andreae was de overgrootvader van mr. A.J. Andreae. Er bestaan vermoedens dat de vroegere kerk langer is geweest. Mr. Andreae spreekt ook over 'een

¹ Diverse gegevens en feiten in dit artikel zijn ontleend aan: Herma M. van den Berg, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst / De provincie Friesland / Noordelijk Oostergo / Kollumerland en Nieuw Kruisland*, 's- Gravenhage 1989; A.J. Andreae, *Kollumerland en Nieuw Kruisland geschiedkundig beschreven met oudheidkundige plaatsbeschrijving*, Kollum 1883-1885, facsimile-uitgave, Leeuwarden 1975.

² T.A. Romein, *Naamlijst der predikanten sedert de Hervorming tot nu toe in de Hervormde Gemeenten van Friesland* (deel 2), Leeuwarden 1888.

Augsbuurt, tekening van Jac. Stellingwerf ca. 1723

grooter bedehuis.' Mogelijk liep de middeleeuwse kerk iets verder naar het westen door.

Opgraving van de fundering heeft aangetoond dat de tegenwoordige kerk is gebouwd op de vroegere grondvesten. In beide zijmuren zitten twee rondboogvensters en in de beide schuine zijden van de oostelijke sluiting één. Het muurwerk is op de hoeken en halverwege de noord- en de zuidmuur versierd met verticale uitgemetselde stroken (liscenen).

'DESOLATEN TOESTAND'

In 1890 onderging de kerk een onderhoudsbeurt onder leiding van architect A. Velding uit Buitenpost. Daarvoor, in 1885, waren in opdracht van jhr. mr. Victor de Stuers, rijksadviseur voor de monumentenzorg, opmetingen van de kerk gemaakt. Op die tekeningen vallen grote scheuren op in de westelijke travee van de zijmuren en in de oostelijke sluiting. Ook zijn scheuren getekend in de westgevel, die werd gestut door twee zware steunberen aan weerszijden van de ingang. De toren ging steeds meer overhellen en leverde gevaar op. In oktober 1911 werd in de gemeenteraad van Kollumerland c.a. aangedrongen op een spoedige restauratie van de 'in désolaten toestand verkeerenden kerktoren te Augsbuurt.' De gemeenteraad besloot daartoe, maar Gedeputeerde Staten keurden het besluit tot dekking van de kosten niet goed. Pas in september 1912 kon het werk door het gemeentebestuur worden aanbesteed en daarna werd met het herstel begonnen. Het bestek vermeldde dat het in hoofdzaak ging om 'het weder recht of te lood zetten van den toren'.

Tijdens de werkzaamheden voltrok zich een kleine ramp. Op 28 november 1912, tussen twaalf en één uur, stortte de toren naar beneden. Het was net schaf-tijd, anders waren de werklieden allemaal omgekomen, zo berichtte de Leeuwarder Courant. De krant voegde eraan toe dat de aannemer, Joh. Pijnacker uit

Kollum, er geen schuld aan had. De oorzaak lag 'in het ondergraven en het aanmetselen van de fundamenten'. Architect G.J. Veenstra uit Leeuwarden reageerde op dit krantenartikel met een kritisch ingezonden stuk. Hij verweet de aannemer dat die de voorzorgsmaatregelen in het bestek had genegeerd. Volgens Veenstra was de aannemer het werk buitengewoon roekeloos begonnen en dus de hoofdschuldige. De "torenval" in Augsbuurt bracht hem verder tot de conclusie dat de grote fout zat 'in de tegenwoordige wijze van publieke aanbesteding der bouwwerken, met gunning veelal aan den laagsten inschrijver.' Daardoor wierpen zich veel timmerlieden op als aannemer 'zonder hiervoor de noodige capaciteiten te bezitten.'

Nadat de gemeenteraad er weer aan te pas was gekomen, werd de toren in 1913 herbouwd. Dat gebeurde onder architectuur van A. Velding, die ook betrokken was geweest bij de restauratie in 1890. De opdracht voor de herbouw van de toren hield in dat die naar de vroegere vorm moest plaatsvinden. De westelijke travee van het schip en de westgevel werden ook opnieuw opgetrokken. In oktober 1913 vond de oplevering van het werk plaats. Douairière baronesse Van Heemstra te Veenklooster schonk een nieuw uurwerk voor de toren.³ De nagenoeg geheel ingebouwde stenen toren heeft aan elke zijde een galgat en een korte achzijdige spits. Boven de ingang in de westmuur zit een steen met het wapen van de gemeente Kollumerland c.a.

INTERIEUR

Het interieur wordt overdekt door een houten tongewelf, dat op een iets verbrede voorlijst steunt. De muren zijn verankerd door trekbalen. De tegen de oostmuur opgestelde preekstoel is de enige in Fryslân met een vierkante kuip en klankbord. De zijpanelen van de kuip en de onderkant van het klankbord zijn versierd met lijstwerk (gekornist). Als hoekversiering heeft de kuip gladde, vrijstaande kolommen. Op het voorpaneel is een voorstelling gesneden van Mozes en Aäron. Zij staan op voetstukken voor een draperie en houden de Tafelen der Wet (*DE THIEN GEBODEN*) vast boven de Ark des Verbonds. In de ruimte tussen de voetstukken is het alliantiewapen Aylva – Aylva afgebeeld, met daaronder de vermelding: 'E. V. AYLVA L. V. AYLVA'. Het betreft hier Epe van Aylva (1650 – 1720), die van 1667 tot 1712 grietman was van Kollumerland c.a., en zijn vrouw Luts van Aylva (1638 – 1718). Zij was eerder getrouwd geweest met

³ Leeuwarder Courant (digitaal archief), d.d. 11 en 25 oktober en 9 december 1911; 30 november en 12 en 25 december 1912; 16 augustus en 11 oktober 1913.

Voorpaneel preekstoel, ca. 1670. Mozes en Aäron houden de wetstafels vast boven de ark des verbonds. Rechts Mozes met een lichtstraal boven zijn hoofd en een staf in zijn hand. Links Aäron als hogepriester met op zijn borst een schild met twaalf stenen. Onder het alliantiewapen Aylva-Aylva

Feye van Scheltema, de voorganger van Epe van Aylva als grietman van Kollumerland c.a., die in 1666 aan de pest was overleden. Epe en Luts trouwden in 1670.⁴ De preekstoel kan dus na 1670 worden gedateerd.

Luts woonde tijdens haar eerste huwelijk al op Clant State en bleef er na haar huwelijk met Epe wonen. Ze kregen een zoon en een dochter. Blijkens inscripties op de zilveren avondmaalsbeker en -schotel en een zilveren schaal zijn deze geschenken door Epe en Luts van Aylva. Het grietmanschap van Epe van Aylva viel in een roerige tijd. Het bestaan van de Republiek werd bedreigd door buitenlandse machten met als dramatische climax het rampjaar 1672. Bestuurlijk verkeerde de Republiek in een onoverzichtelijke en chaotische toestand. Kollumerland c.a. en omgeving ondervonden ook de gevolgen daarvan.

Op de handel en wandel van grietman Epe van Aylva was nogal wat aan te merken. Hij was een dubieuze figuur, die 'driftig en stijfhoofdig' werd genoemd. In 1681 schijnt hij zich aan een 'zwaar vergrijp' schuldig te hebben gemaakt, want de procureur-generaal werd gelast hem 'crimineel te actioneren', waardoor hij voor bijna zeven maanden werd geschorst als grietman. Welk vergrijp het betrof is niet bekend.⁵ Meermalen weigerde hij ook de uitvoering van besluiten van de Staten Generaal of hij werkte die tegen, hetgeen keer op keer leidde tot het opleggen van zware geldboetes. Epe van Aylva werd in 1712 als grietman opgevolgd door zijn zoon Douwe Feye.

4 Zie: Tresoar – genealogische bestanden van de oude Friese adel; *De Nederlandsche Leeuw* 1989 nr. 106; *Genealogysk Jierboek fan de Fryske Akademy* 1995.

5 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1927.

Preekstoel, doophek, rouwbord en orgel

Wapen op het rouwbord voor Jetske van Scheltinga (overleden 1708)

ROUWBORDEN, GRAFZERKEN EN GLAZEN

Ter hoogte van het doophek bevindt zich zowel aan de zuid- als de noordmuur een rouwbord. Beide borden zijn identiek van vorm, rechthoekig en sober uitgevoerd, in een omlijsting van kolommen die een hoofdgestel dragen. Op elk van de borden is een ovaal wapenschild onder een parelkroon, geflankeerd door lauriertakken, afgebeeld. Het bord aan de noordmuur is ter nagedachtenis van de op 28 augustus 1708 op 29-jarige leeftijd overleden Jetske van Scheltinga, huisvrouw van Willem Livius van Viersen, die officier was in het regiment van de hertog van Saksen-Eisenach. Het bord aan de zuidmuur eert Catrijna van Scheltinga, die op 6 december 1712 overleed, negentien jaar oud.

Tussen de sterfdata van de beide zusters ligt maar ruim vier jaar, vandaar dat ze eenzelfde rouwbord hebben gekregen. Ze stamden uit een invloedrijke familie, die veel hoogwaardigheidsbekleders heeft voortgebracht.

De vloer bevat een groot aantal grafzerken, die grotendeels uit de zeventiende eeuw dateren. Voor de preekstoel ligt de al genoemde zandstenen zerk van twaalfde-eeuwse oorsprong. De taps toelopende steen is versierd met onder andere kromstaven, hetgeen op een priestergraf kan duiden. Een grote steen bedekt het graf van Sixtus van Roorda, overleden op 28 februari 1617, 49 jaar oud. Het gedicht in het Latijn vermeldt (vertaald) onder andere dat hij 'weleer de verbijsterende schrik van de Spanjaard' was en 'schutse en hoop van zijn land'.

Zoals veelal gebruikelijk was bij de bouw van nieuwe kerken in de achttiende eeuw, werden gebrandschilderde glazen geschonken. Dat was in 1782 ook in Augsbuurt het geval. Mr. Andreae vermeldt de schenkers van de glazen: stadhouder Willem V, Gedeputeerde Staten van Friesland, Staten in 't Mindergetal van Friesland, Raaden 's Hofes van Friesland, Rekenmeesters van Friesland en Martinus van Scheltinga, grietman van Kollumerland c.a. Ze waren versierd met de bijbehorende wapens. Verder merkt Andreae in 1885 op: '... doch voor eenige jaren zijn zij door gewone glazen vervangen'.

Op de borden aan de westwand staan de namen van de predikanten die sedert de reformatie aan Augsbuurt verbonden zijn geweest. Als eerste is vermeld Petrus Pastor 'WELEER ROOMSCH PRIESTER OM DE WAARHEID VERBANNEN 1567'. Mr. Andreae noemt deze voorloper van de Reformatie niet. Hij voert wel de laatste pastoor ten tonele die in 1580 voor de nieuwe leer moest vluchten. Deze Rudolphus nam de wijk naar Groningen, met achterlating van zijn concubine en vier kinderen in Augsbuurt.

NA DE REFORMATIE

Na de Reformatie vormde Augsbuurt kerkelijk een combinatie met Oudwoude en Westergeest en sedert 1617 met Kollumerzwaag. In 1857 werd Augsbuurt met Kollum samengevoegd en in 1869 werd bepaald dat er alleen in de zomermaanden nog vier diensten in Augsbuurt werden gehouden. Nadat ds. R. Dijkmeijer in 1970 afscheid had genomen van de gecombineerde hervormde gemeente van Kollum – Augsbuurt werd de gemeente van Augsbuurt opgeheven en geïntegreerd in die van Kollum. Het kerkgebouw werd een jaar later, zoals in het begin opgemerkt, overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. De kerk werd in 1975-1976 gerestaureerd en de toren in 1983. Tot 1977 werden nog de vier jaarlijkse diensten in de kerk gehouden maar met ingang van dat jaar kreeg het gebouw een alternatieve bestemming als "Muziekkapel" van de streekmuziekschool. In 1990 werden de ramen in de schuine zijden van de oostelijke sluiting voorzien van appliquéglazen, naar een ontwerp van L.J.J.H. Ramaker uit Groningen. Als kerk heeft het gebouw nooit een orgel bezeten, maar in de Muziekkapel werd in 1999 een orgel geplaatst door de orgelbouwers Pels & Van Leeuwen, dat gebouwd was in 1966. Sedert 2010 wordt het gebouw niet meer als concertruimte van de muziekschool gebruikt. Het kan voor diverse doeleinden worden gehuurd. Binnenkort zal de kerk een restauratiebeurt ondergaan.

De kerk van Augsbuurt was de eerste die eigendom werd van de Stichting. Daarmee werd een bijzonder historisch feit aan de geschiedenis van het gebouw toegevoegd en tevens een belangrijke ontwikkeling in het Friese kerkenlandschap in gang gezet. De kerk verdient het met zorg in stand te worden gehouden.

Taeke van Popta (t.e.vanpopta@gmail.com), oud-beleidsadviseur kunst en cultuur van de voormalige gemeente Sneek, is lid van de excursiecommissie van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

UITAGENDA

Culturele activiteiten van Plaatselijke Commissies

Verschillende Plaatselijke Commissies van de Stichting Alde Fryske Tsjerken organiseren regelmatig culturele activiteiten in hun kerken. De meest actuele informatie hierover vindt u op de website: www.aldefrysketsjerk.nl/uitagenda.

De najaarsexcursie gaat op 6 oktober naar de kerken in Blessum, Wiuwert en Raerd (B). Zie voor meer informatie op pagina 16.

30 juni t/m 8 september, iedere zaterdag van 13-16 uur:
Zomerexpositie
Entree gratis

Zondag 23 september, 15.30 uur: Orgel- en pianoconcert
Simon Bouma
Met Gellius Sijpesteijn op trompet
Entree: € 7,50 voor volwassenen, kinderen tot 16 jaar € 2,50

Zondag 14 oktober, 15.30 uur: Sweelinck Cantorij
In het kader van het 450ste geboortjaar van Sweelinck
Entree: € 15,00, voorverkoop € 12,00

Zondag 28 oktober, 15.30 uur: Combo Smile
Entree: € 10,00 voor volwassenen,
kinderen tot 16 jaar € 2,50

Zondag 11 november, 15.30 uur: Valentina Tóth (piano) en haar trio
Entree: € 10,00 voor volwassenen,
kinderen tot 16 jaar € 2,50

Zondag 2 december, 15.30 uur: Van Harens Ensemble
Entree: € 10,00, voorverkoop € 8,-
Reserveringen: www.vanharensensemble.nl

Zondag 16 december, 15.30 uur: Martini Jongenskoor Sneek
Entree: € 10,00 voor volwassenen,
kinderen tot 16 jaar € 2,50

Programma onder voorbehoud. Wijzigingen mogelijk. De meest actuele informatie vindt u op:
www.groatekerk.nl/programma

Programma Cultureel Sintrum De Groate Kerk te Sint Jacobiparochie

ZONDAG 1 JULI 2012, AANVANG 10.45 UUR: ORGELBESPELING DOOR K. ZIJLSTRA,
DOKKUM

Rotondekerk Terband; gratis entree

ZATERDAG 25 AUGUSTUS, 13.30-17.00 UUR: ORGELEXCURSIE STICHTING ALDE
FRYSKE TSJERKEN

Onder het motto "3 kerken en 2 orgels" worden de kerken bezocht van Westhem (13.30 uur), Uitwellingerga (14.30 uur) en Burgwerd (16.00 uur), vervoer op eigen gelegenheid, entree: € 20,00, donateurs Stichting Alde Fryske Tsjerken krijgen € 2,50 korting, opgave via impresariaat@aldefrysketsjerk.nl

VRIJDAG 7 SEPTEMBER, 20.00 UUR: OPENLUCHTCONCERT M.M.V. PITER WILKENS
Tsjerke Westhim, entree nog onbekend

ZONDAG 9 SEPTEMBER, 15.30 UUR: FINALIST VAN 'THE VOICE OF HOLLAND' ERWIN
NIJHOFF

Kloosterkapel Sibrandahûs, entree: € 7,50, voorverkoop mogelijk

ZATERDAG 15 SEPTEMBER, 15.00 UUR: LÊZING OER DE VAN AYTJA'S, TROCH
DR. OEBELE VRIES, MUZYK TROCH BROER DE WITTE OP KLAVECIMBEL

In het kader van het Jaar van de Historische Buitenplaats 2012

Kerk Swichum, entree: € 5,00, opgave tot 13 september via info@statenstinzen.nl

ZONDAG 16 SEPTEMBER, 14.00 UUR: WANDELING ORANJEWOUD MET CONCERT IN
KATLIJK

Wandeling (aanvang: 14.00 uur) van Oranjewoud naar Katlijk, met aansluitend concert door Ruach strijktrio in de Thomaskerk van Katlijk (aanvang: 15.30 uur)

In het kader van het Jaar van de Historische Buitenplaats 2012

Oranjewoud en Katlijk, entree € 10,00, opgave tot 9 september via info@statenstinzen.nl

ZONDAG 30 SEPTEMBER, 13.30 UUR: *Strún* RONDOM DE LUCHTSPIEGELING VAN DE
UNIASTATE IN BEARS EN CONCERT DOOR KARLIČEK-DUO (PIANO/CELLO) IN DE KERK

In het kader van het Jaar van de Historische Buitenplaats 2012

Tsjerke en Uniastate Bears, entree € 11,00, opgave tot 23 september via
info@statenstinzen.nl

ZONDAG 30 SEPTEMBER, 15.30 UUR: GOUTUMER SHANTY- EN BALLADKOOR
Kerk Jorwert, entree: € 5,00

ZATERDAG 6 OKTOBER, 14.30 UUR: UITREIKING RELY JORRITSMAPRIJS
Tsjerke en Uniastate Bears, entree gratis

ZONDAG 14 OKTOBER, 15.30 UUR: HERMEN COENEN, DICHTER/MUZIKANT
Rotondekerk Terband, entree: 10,00 euro

ZONDAG 14 OKTOBER, 15.00 UUR: KOARBIZZNIZZ
Kerk Rottevalle, entree nog onbekend

ZONDAG 14 OKTOBER, 16.00 UUR: STIM + MADERAH
Kloosterkapel Sibrandahûs, entree: € 7,50

ZATERDAG 20 OKTOBER, 20.00 UUR: SAXOFOONKWARTET SYRÈNE
Kerk Ter Idzard, entree: € 8,00

ZATERDAG 26 OKTOBER, 20.00 UUR:

ZONDAG 28 OKTOBER, 15.30 UUR: THEAMUS MET 'IK NOEM JE SNEEUW'
Rotondekerk Terband, entree: 7,50 euro

ZATERDAG 3 NOVEMBER, 20.00 UUR: THEAMUS MET 'IK NOEM JE SNEEUW'
Kerk Rottevalle, entree: 7,50 euro

ZONDAG 4 NOVEMBER: 16.00 UUR: FESTIVAL 'LIET' WINNAARS
Kloosterkapel Sibrandahûs, entree: € 7,50

ZONDAG 4 NOVEMBER, 15.00 UUR: LEZING OVER ABT EMO DOOR YNSKJE PENNING
I.H.K.V. HET ABT EMOJAAR
Kerk Boksum, entree € 7,50

ZATERDAG 17 NOVEMBER, 20.00 UUR: THEAMUS MET 'IK NOEM JE SNEEUW'
Kerk Foudgum, entree: 7,50 euro

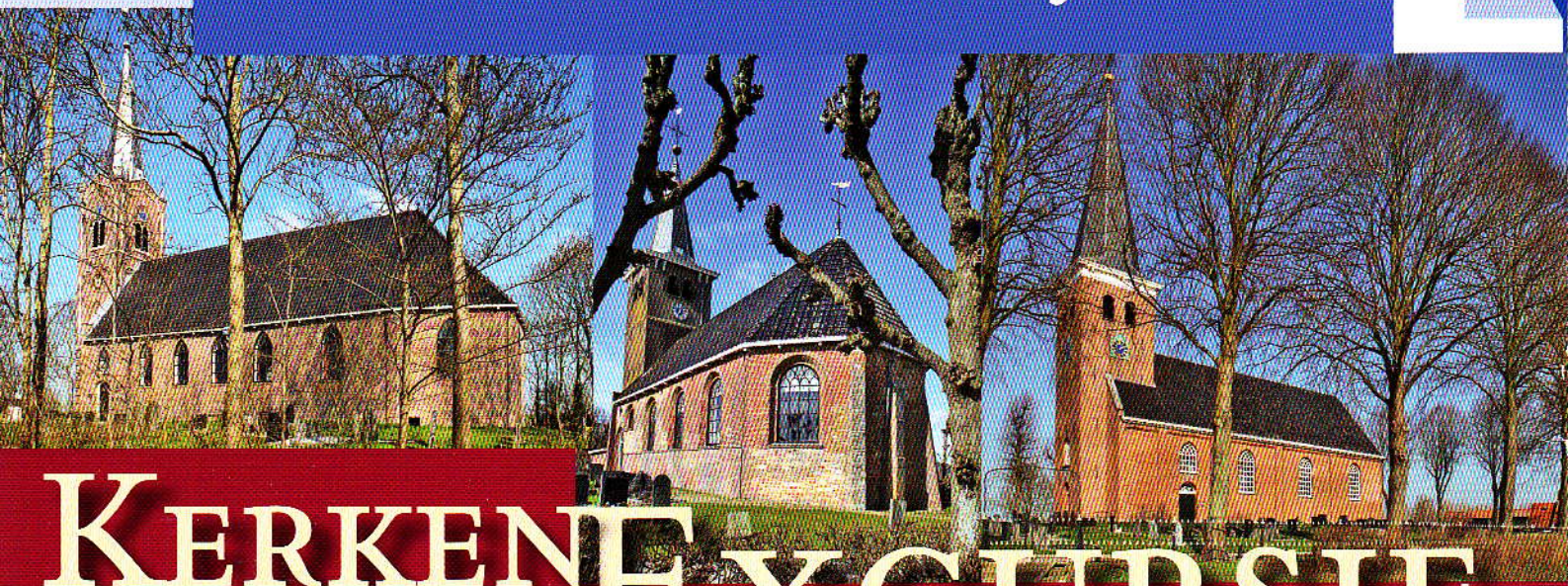
VRIJDAG 23 NOVEMBER, 20.30 UUR: ANNEKE DOUMA
Kerk Boer, entree: € 12,50

ZONDAG 25 NOVEMBER, 15.30 UUR: PIIEGAELSTJESJONGERS
Rotondekerk Terband, entree: 7 euro

ZONDAG 25 NOVEMBER, 16.00 UUR: SÂNMAN & SIKKE + FREDRIKE KLEEFSTRA
Kloosterkapel Sibrandahûs, entree: € 7,50

ZATERDAG 1 DECEMBER, 20.00 UUR: COMBI VAN MUZIKAAL VERTELTHEATER
DEVENTER (THEA RIJSEWIJK) MET DICKENS' VERHAAL EN DOBBELKWARTET
OTTOVOCE MET KERSTPROGRAMMA
Kerk Ter Idzard, entree € 8,00

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

KERKEN EXCURSIE

Wiuwert

Blessum

Raerd

op zaterdag

6

oktober 2012

van

12.00 tot 17.00 uur

in deze kerken

doorlopend

toelichtingen

Kerkbeschrijvingen à € 3,00

in de kerk verkrijgbaar

Voor inlichtingen: 058 213 96 66

of

www.aldefrysketsjerken.nl